

История и современность

УДК 94 (477.75)

DOI: 10.22378/kio.2019.2.8-42

Karasu Kazası'nda sosyo-ekonomik hayat (I)¹

Nuri Kavak

(Osmangazi Üniversitesi)

Özet. Kadılar tarafından tutulan bu mahkeme kayıtları – Karasu kesit alınarak – tüm Kırım'daki sosyal ve kültürel hayatı aydınlatmak için son derece kıymetli bilgiler vermektedir.

Tarihi kaynaklara dayanarak, Karasu Kazasında sosyo-ekonomik yaşam analiz edildi. Belge nüfusun etnik ve dini yapısını, aile yaşamının temel özelliklerini ortaya çıkara (nikah, çok eşlilik, boşanma, çocukların bakımı ve terbiyesi, miras vb.). Aile ilişkilerinde kadın ve erkek haklarına çok dikkat edilmektedir.

Anahtar Kelimeler. Karasu, Karasu Şer'iyeye Sicilleri, Kaynak, Osmanlı, Kırım, Karadeniz, Nüfus, Sosyal Hayat.

For citation: *Kavak N.* Karasu Kazası'nda sosyo-ekonomik hayat (I). Krymskoe istoricheskoe obozrenie=*Crimean Historical Review*. 2019, no. 2, pp. 8–42. DOI: 10.22378/kio.2019.2.8-42

I. Sosyal Hayat

1. Demografik Yapı

Osmanlı Devleti'nin nüfusuna ait en güvenilir bilgi kaynağı, genel olarak tahrir defterleri, sicillerdeki avâriz hane sayıları ile cizye ve ispenç için tutulmuş kayıtlardır. Tahrir ve cizye defterleri, haneler ile kocalarından devir olunan toprakları işleyen dulları da kapsamaktadır. Hane olarak babası ile beraber kalan evli erkek çocuğun ailesi bile hesaplanmaktadır. Esas olan aynı çatı altında

¹ Makale iki bölüme ayrılmıştır: Sosyal Hayat (I) ve Ekonomik Hayat(II). Bu baskıda ilk bölüm dikkatinize sunulmuştur.

oturmak değil, bağımsız bir gelir kaynağına sahip olmaktır. Dolayısıyla baba ile oturan evli ve bağımsız bir gelir kaynağına sahip olan erkek çocuk ta, ayrı bir hane olarak hesaplanmaktadır [23, s.61]. Nüfus hesaplamasında hanenin oluşumu kadar sayısının da tespiti önemli bir husustur.

Osmanlı ülkesinde yaşayan her hane için Barkan, fert toplamını beş olarak kullanırken, L. Erder, mali ve coğrafi bakımdan değişkenlik gösteren Osmanlı ülkesinde bu rakamın olsa olsa üç veya dört olabileceğini belirtmiştir. İnalçık'a göre ise, vergi mükellefi hane halklarından hareketle yapılan bütün bu bireysel nüfus tahminleri oldukça varsayımsaldır [23, s. 64]. Sadece hane sayısı, zaman içinde değişmediğinden dolayı, en azından nüfus artış rakamlarının daha doğru hesaplanması mümkün hale gelebilecektir.

Karasu Kazası'na ait tahrir ile cizye defterleri elimizde bulunmamaktadır. Elimizdeki verilere göre bahsi geçen kaynakların hiç olmadığı anlamına geldiği gibi, Rus istilasının sonucu tahrip edilerek bu kaynakların zamanla ortadan kaldırılmış olabileceği anlamına da gelmektedir. Elimizdeki sicil örneklerinin Sth. Petersburg Arşivi'nden temin edilmiş olması her iki ihtimali de kuvvetlendirmektedir.

Hane halkının fert sayıları ile ilgili bahsi geçen araştırmacıların aktardıkları rakamlardan sonra, tereke kayıtlarından yola çıkarak elde ettiğimiz örnekleme olan Karasu'daki hane başına düşen çocuk ortalaması ile hanenin dört fertten oluştuğu tespit edilmiştir². Çocuk sayısı ile ilgili olan oran, hem Müslimler için hem de gayr-i müslimler için ortalama iki çocuğa yakın yani 1.63'tür. Bu dört rakamı ile beraber ikinci elden kaynaklarda yer alan Karasu'da bulunan hane sayısı eşleştirildiğinde nüfusa dair bazı rakamlara ulaşılmaktadır. Bunlardan ilki Evliya Çelebi'nin 1660 yılına ait gezi notlarında Müslümanlara ait 5.500 adet, hane olduğu bilgisidir. Barkan'ın hane halkı toplam rakamını kullandığımız takdirde $5.500 \times 5 = 27.500$ Müslümanın yaşadığı sonucuna varılmaktadır. Bizim sicillerden elde ettiğimiz ortalama dört kişilik hane sayısına göre ise, $5.500 \times 4 = 22.000$ gibi bir toplama ulaşılmaktadır. İncelediğimiz dönemi içermesinden dolayı büyük önem taşıyan bir başka kaynaktaki ise, 1737 yılı Rus saldırıları sonrası 1000 adet evin bulunduğu görülmektedir [32, s. 472]. Toplam nüfus olarak Barkan'ın hesaplamasına göre $1000 \times 5 = 5000$, bizim hesaplamalarımıza göre de $1000 \times 4 = 4000$ rakamı ortaya çıkmaktadır³. Üçüncü kaynağımız olan, 1855 yılına ait By A Lady {Andrew Neilson}'nun seyahatnamesinde net bir ifadeyle, Karasu'da yaşayan nüfusun 15.000 kişi olduğu şeklindedir [11, s. 86].

² Karasu Kazası ile alakalı dört cilt (25-33-47-65. Ciltler) üzerinde yer alan bütün tereke kayıtlarındaki aile fertleri tek tek sayılarak toplam tereke sayısına bölündü ve ortalama 4 rakamı bu şekilde elde edildi.

³ Evliya Çelebi'ye göre aniden düşen bu nüfusun nedeni, Rus saldırıları sonrasına ait bir veri olmasıdır. Olağan üstü bir durumun söz konusu olduğu düşünüldüğünde, rakamlar arasındaki fark normal karşılanabilmektedir.

Müslüman nüfusuna ilave olarak Evliya Çelebi'nin, gayr-i müslim nüfusuna dair kaydettiği şu rakamlar da ilgi çekicidir. Ona göre şehir içinde 2000 Ermeni, 500 Rum ve 300 Yahudi vardır [12, s.368]⁴. Toplam Müslüman nüfusun 16.500-27.500 arasında olduğu düşünüldüğünde, 2800 civarında bir gayr-i müslimin yaşıyor olması gayet normaldir. Ayrıca elde ettiğimiz en üst rakamlar ışığında, 27.500+2800=30.300 gibi bir toplam nüfusa ulaşılmış olur. Sonuç olarak bu rakam 1660'lı yıllar açısından gayet büyük bir yerleşim yerini ifade etmektedir.

Kırım Hanlığı için Karasu'da yürütülen metod ve tekniklerin uygulanması hal-i hazırdaki veriler nedeniyle mümkün görülmemektedir. Ancak 1783-1922 yılları arasında tahmini 1.800.000 Kırım Tatarı Osmanlı ülkesine göç etmiştir [31, s. 108-109]. Göç edenlerin yaklaşık olarak ¼'ü olumsuz göç şartları nedeniyle kırılmışsa da önemli bir ekseriyeti Osmanlı topraklarına ulaşmıştır. Bu göçlerin en önemli sebebi siyasiydir. Yani Rusların bu toprakları tam hakimiyetlerine almak için nüfus yapısını kendilerine uygun milletlerin Tatarların yerini almasını istemeleridir. Zamanla dini, ekonomik, beşeri gibi birçok sebep de göçün oluşmasını veya devam etmesine etki etmiştir. 1783 hatta biraz daha eski tarihlerde başlayan göç sayısal anlamda çok olmadığından ötürü etkisi de az olmuştu [41, s. 677]. Ancak 1859 yılında giderek artan baskılar sonucu başlayan Deşt-i Kıpçak bölgesindeki Nogayların göçü kitlesel bir halde göçün başlamasını tetiklemiştir. Artık 1859 ve 1860-1861 göçleri ile Kırım coğrafyasındaki Tatarların nüfusu mevcut nüfusun yarıdan daha az bir seviyeye düşmesine neden olmuştur [21, s. 84]. Bu durum ise Kırım'da yaşayanların daha olumsuz ve daha kötü şartlarda yaşaması anlamına gelmektedir. Belki de kırılma noktası işte bu andır [33, s. 2].

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası kaybedilen topraklardan başlayan yeni göç dalgası içinde Kırım'dan Balkanlara gelen Romanya'ya göç eden Tatarlar'ın yaklaşık 20 yıllık bir süre zarfında tekrar göç etmelerine neden olmuştur [41, s. 677]. Kısacası bir insan ömründe iki kez büyük bir faciayı ya da travmayı yaşamak zorunda kalmışlardır. Artık Kırım'dan, Romanya'dan, Yunanistan ve Makedonya'dan talihsiz yüzbinlerce her şeyini kaybetmiş Müslüman tebaa Anadolu'ya akın etmektedir. Osmanlı ülkesinde yaşayan Tatar nüfusu Rusya'da yaşayanlardan kat ve kat daha fazla bir hale gelmiştir.

Günümüz Türkiye sınırları içinde birkaç vilayet haricinde kalan bütün illerde Kırım Tatar yerleşmesi bulunmaktadır [34, s. 28-32]. Rakam olarak 5 milyon sayısı telaffuz edilmekle birlikte ilmi bir dayanağı yoktur [48, s. 215-219].

2. Sosyal Yapı

Karasu Kazası sınırları içinde yaşayan birbirinden farklı kesimlerin toplumsal bir bütünü ülkenin bir mensubu olarak geliştirdikleri bir aidiyetlik duygusu içinde oluşturmaları önemli bir noktadır. Çünkü insanlık binlerce yıldır geliş-

⁴ Karasu'nun nüfus yapısının çok karışık olduğuna işaret ederek, Tatar, Rus, Rum, Yahudi, İtalyan ve Ermenilerden oluştuğunu belirtmiştir (23 Temmuz 1800).

tirdiği birçok sosyolojik ilişki ve normlar ile bunu sağlamaya çalışmıştır. Nitekim bu münasebetler kapsamında, sosyal alanda yaşayanların hiyerarşik bir yapı içinde üst üste dizilmiş olmasına sosyal tabakalaşma denilmektedir [10, s. 142]. Bu hiyerarşiyi belirleyen etkenleri ise; ekonomik durum, siyasi güç, dinî-ahlâkî inanç ve sosyal prestij olmak üzere çoğaltmamız mümkündür. Elde ettiğimiz verilere göre, Kırım tebaasını meydana getiren nüfusun sosyolojik yapısı üç kısma ayrılabilir.

2.1. Etnik Kökenlerine Göre:

Kayıtlarımızda yer alan Ermeni, Rum, Acem, Yahudi, Çingene ve Kıbtî diye anılan insanlar çok eskiden beri var olduğu gibi bu nüfusa zamanla dışarıdan gelerek eklenenler de olmuştur. Örneğin, isimlerinden de hangi etnik unsurlara ait oldukları anlaşılacağı üzere; Tırnovalı Kıryaki veled-i Hristo [27, 25-107b-1071], Erzurumlu Erakil veled-i Bederus [27, 25-68a-732] ve Kefevi Akbiyık Serkiz [27, 25-54b-546]. bunlardan bazılarıdır. Çerkes topraklarına olan gidiş-gelişler ve geliştirilen münasebetler neticesinde yerleştikleri görülmektedir [27, 25-72b-779; 28, 33-37b-357]. Yine ilave olarak Nogay taifesi diye bahsedilen Tatarlar da Nogay adı ile kayıtlarda sürekli karşımıza çıkmaktadır [28, 33-98a-884; 28, 33-89b-800]. Ayrıca kayıtlarda Kürd [30, 65-31b-147], Arap [28, 33-101a-912], Laz [28, 33-16b-130] ve Leh [28, 33-28b-255] asıllı olup da yerleşen insanlara şahit olunmaktadır.

2.2. Göç Ettikleri Yerlere Göre:

Karasu Kazası Şer'iyye Sicillerinde Osmanlı ülkesinin çeşitli yerleşim yerlerinden göç ederek yerleşen insanlardan sık sık bahsedilmektedir. Kayıtlarda bu tür göç edenlerin isimleri öncesinde, göç ettikleri yerin ismi ya da etnik mensubiyeti yazılması adeta bir kuraldı. Örneğin kayıtlarda Boşnak [27, 25-117a-1179; 27, 25-13b-138; 27, 25-62a-664] ya da Yahudi olmakla birlikte Macar Yasef veled-i Avrahim olarak bahsedilen isimler görülmektedir [27, 25-36b-371].

Osmanlı Devleti'nin birçok yerinden, genellikle Anadolu'nun çeşitli yerleşim yerlerinden Karasu'ya gelerek yerleşenler hayli fazladır. Bunlar arasında Trabzon'dan [27, 25-113b-1138] başlayıp Sinop [27, 25-112b-1134], Erzurum [27, 25-68a-732], Konya [27, 25-42a-426], Tosya [27, 25-36b-373], Edirne [27, 25-36b-372], Ayıntab [27, 25-36a-364], Bolu [27, 25-69a-741], Amasya [27, 25-55b-556], Giresun [27, 25-55b-556], Kastamonu [27, 25-50b-503], Diyarbakır [27, 25-39b-403], Safranboru [27, 25-39b-403], Çorum [28, 33-92a-821]⁵, İzmid [29, 47-45b-307] ve Tokat [29, 47-45b-307] gibi yerleşim yerlerinin adları kayıtlarda göze çarpmaktadır. Anadolu dışında yer alan Girne [30, 65-11a-51] ve Tırnova da [27, 25-107b-1071] sicillerde yer almaktadır.

⁵ Aynı zamanda bir mahalle ismidir.

2.3. Dinlerine Göre:

İnsanların dini tercihleri, tarih boyunca birbirlerinden ayırıcı bir farklılık olarak algılanmıştır. Devletler sahip oldukları tebayı bile kanaatlerine göre tasnif etmişlerdir. Kırım Hanlığı da sınırları içinde yaşayan insanları, pratikte Müslüman olanlar ve diğerleri şeklinde ayırmıştır. Hem devlet hem de hakim inancın fertleri, diğerlerinden ayırıcı mali ve sosyal davranış ile geliştirilen normlar üzerine bir toplum düzeni kurmuşlardır.

2.3.1. Müslümanlar

Kırım'ın toplum yapısı, pratik olarak yöneticiler ve yönetilenler ya da askerîler ve reaya olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İlki yani askerîler vergiden muaftır, han veya kalgaydan gelen emirlerin uygulayıcılarıdır. Reaya olarak adlandırdığımız yönetilenler sınıfı ise, tarım, hayvancılık, sanayi ve hizmet üretimi ile ticaret yaparak vergi verenlerden oluşmaktadır [3, s. 84].

Askerî sınıfı oluşturanlar, tamamı ile elinde silah taşıyanlar anlamına gelmemektedir. Hanlığın askerlik hizmetinden başka, diğer kamu hizmetlerini yürüten saray çevresi ve taşrada bulunan görevlileri de bunların arasındadır. Yalnız askerilerin Müslüman olmaları ve de İslâm'ın hak mezheplerinden sünniliği kabul etmiş olması gerekmektedir. Bunların dışında bir de hizmet üretmesi beklenmeksizin vergiden muaf olan "Mürtezika" adı verilen bir grup bulunmaktadır. Bu grubun içinde berat almış seyyidler ve yardımcı askerî sınıflar yer almaktadırlar [22, s. 271].

Müslümanların dini inançları ile beraber yoğrulmuş bir gündelik hayatları bulunmaktadır. Onlar, güneşin doğmasıyla sabah namazını kılarak günlük işlerine başlardı. Yine onları birbirlerine bağlayan, dayanışma duygusunu pekiştiren bayramlar ile Ramazan ayı ayrı bir öneme sahiptir. Nitekim Ramazan, dini olduğu kadar sosyal yönüyle de, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmektedir. İftâr, sahur, teravih namazı Müslümanlar arasındaki ilişkileri geliştirmektedir [41, s. 186].

Günlük hayat ev, iş ve cami arasında iken zamanla kahvehanelerin de önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Karasu'da yaygın olarak bozahane ve kahvehane bulunduğu gibi meyhanelere de rastlanılmaktadır⁶. Diğer yandan Müslümanların üstlendikleri en önemli vazife olarak askerlik hizmeti görülmektedir. Nitekim savaşların çokluğu nüfusun artmasını engellemektedir. Sık sık akınlara gidilmesi toplum ve aile hayatını sarsmaktadır [27, 25-49b-498]. Kısaca savaşın her türlü etkisinden en fazla mağdur olan kesimi Müslümanlar oluşturmaktadır.

2.3.2. Zımmîler

İslâm dini, insanları tasnif ederken en basiti ile Müslüman ve/veya Müslüman olmayanlar şeklinde ikiye ayırmıştır. Osmanlı Devlet düzeni içinde de insanlara

⁶ 33-83b-755 numaralı belgede bozahane, 33-76a-682'de kahvehane ve 47-56b-380'de meyhane yer almaktadır.

bakış açısı aynı durumdaydı. Hatta Osmanlı Devleti inanç ve mezhep topluluğunu kendi aralarında serbest bırakarak onlara belirli bir rahatlık tanımış, zorla onları yönlendirmeye tabi tutmamıştır. Hiçbir zaman dine davet etme hususunda zorlayıcı olunmamıştır [3, s. 42, 50]⁷.

Din ve mezhep esasına göre teşkilatlandırılan insanlar, adeta devletin sahibi Müslümanlara emanet edilmiş topluluklardı. İnsan tasnifi din ve mezhebi söyleyerek yapılmaktadır. Kırım Hanlığı millet sistemini oluşturan cemaat gruplarını, devlet nezdinde temsil ve idare eden liderleri bulunmaktadır. Seçilen bu kişiler cemaatin hem dinî hem de idarî liderleri olması hasebiyle devlete karşı da sorumludurlar.

Müslümanlarla her alanda eşit sayılmayan zımmiler, aynı zamanda Müslümanların yerine getirmesi gereken yükümlülüklerle de sahip değillerdi. Ama yine de zımmilere can, mal ve dini inançlarını da koruma güvencesi verilmişti. Dini cemaatler evlenme, boşanma ve miras gibi medeni hukuka giren hususları kendi dini vecibelerine uygun geliştirdikleri hukuklarına göre hallederlerdi [19, s. 46]. Sadece ceza hukukuna giren davalara şer'i mahkemeler bakardı. İslâm hukukunda gayr-i müslimlere tanınan din ve vicdan hürriyetinin onlara hukuki ve kazaî özerkliklerin verilmesine neden olduğundan, cemaat mahkemelerinin karar vermesine ve de uygulamasına da imkân sağlanmıştır [47, s. 179]. İslâm ülkesinde cemaat mahkemesinin verdiği hükümlere taraflar uymaz ise devlet her iki tarafa da karışmazdı. Bu durum cemaat mahkemelerinin yaptırım gücünün olmadığı adeta hakemlik yaptıkları anlamına gelmektedir [38, s. 200]. Bu nedenle taraflar cemaat mahkemelerinin hükmüne rıza göstermezler ise şer'i mahkemelere gidebilirler idi. Hanefi fıkıhına göre de, gayr-i müslimlerin müracaatları şer'i mahkemece kabul edilmek zorundadır. Aksi takdirde yaptırım gücünün olmaması anlaşmazlıkların devamını, bu durum da toplum içinde asayiş sorunlarının ortaya çıkmasına neden olacağından, huzursuzluğun meydana gelmemesi veya toplum düzeninin bozulmaması için adaletin tanzimini gerekli kılmaktadır. Bu anlayış ile de şer'i mahkemelere başvuran zımmîlere adalet dağıtılması bir mecburiyet olmuştur. Kırım Hanlığı sınırları içinde görev yapan bütün kadılar, kendi mahkemelerine gelen gayr-i müslimlerin başvurularını kabul ederek ifa etmişlerdir. Ancak 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla ortodoksların din ve vicdan hürriyeti milletlerarası bir zemine taşınarak iç hukuk meselesi olmaktan çıkmıştır [17, s. 124].

Gayr-i müslimlerle ilgili sicillere yansıyan birçok dava olup, konuları da çeşitlidir. Şer'i mahkemeden hemen hemen her alanda yararlanmak istemişlerdir. Şer'i mahkemelerde, onların bu taleplerini karşılıksız bırakmamıştır. Kendi din adamları ile olan anlaşmazlıklarını bile kadı huzuruna taşımışlardır. Karasu Kazası'na ait kayıtlarda yer alan bir dava metninde iki kızı ölen bir anne, pa-

⁷ Türk halkının başka inançları kendileri için rakip saymadıklarından dolayı, farklı dinlere korkunç gelmediğini ifade etmektedir.

paздan Őikayetci olmaktadır. Kadın biri beş diğeri iki yaŐında olan kızlarının öldüğünü ve papazın bunları defnettini, defin karŐılıęında da 16 esedi cenaze masrafı kendisinden istediğini ifade etmiştir. Kendisi fakir biri olduğundan dolayı 3-4 esedinin kifayet edebileceğini, üstelikte bu miktardan fazlasını vermesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Mahkeme diğer papazlara durumu sorduğunda, küçüğüne üç büyüğüne beş esedinin yeteceğini nakletmiŐlerdir. Kadın bunun üzerine, kadından toplam 8 esedinin papaza verilmesini istemiştir [27, 25-40a-408].

Öte yandan dava kayıtlarındaki “Őuhûdü’l-hâl” kısmında bile gayr-i müslimlerin isimlerine yer verilmiştir. Hem dava tarafları olarak hem de bilinen tanınan, Őahitlięi muteber sayılan insanlar olarak Şer’i mahkeme kayıtlarında bulunmuşlardır. Nitekim gayr-i müslimlerin genel nüfus içindeki yeri küçük olmasına rağmen, Şer’i mahkeme kayıtlarında fazla yer almaları önemli bir noktadır.

Kazada yaşayan gayr-i müslimlere sebepsiz müdahale edilmezdi. Vergilerini ödedikleri sürece hem kendilerine hem de kutsal mekanlarına asla dokunulmazdı. Zorla İslâm’a girmeleri için davet edilmezlerdi. Yine İslâmın men ettiği, domuz eti yemek, Őarap içmek gibi davranıŐlarda bulunmalarına engel olunmazdı. Öte yandan teorik olarak gayr-i müslimlerin Müslümanlarla aynı mahallede oturmaları beklenmezdi. Ama buna rağmen sicillerdeki kayıtlarda, olması gerekenin aksi istikametinde olduğuna dair de örnekler bulunmaktadır. Örneğin Karasu Kazası’nda bulunan Çorum ve Sadık Efendi mahallelerinde gayr-i müslimlerin de oturduğunu belgeleyen sicil örnekleri görölmektedir [28, 33-92a-821]⁸. Yine gayr-i müslim tebanın kazadaki yerleŐimlerine baktığımızda, her biri milliyetlerini ifade eden ayrı mahallelerde yaşamayı tercih etmiştir. Mesela Ermeni, Rum, Yahudi ve Acem mahalleleri bu konuya güzel birer örnektirler. Öte yandan Kıpti ve Çingenelerin de karıŐmayarak ayrı ayrı yaŐadıklarına Şahit olunmaktadır [29, 33-92b-831].

Gayr-i müslimleri aŐaęılamak ya da eziyet ederek haksız muameleye tabi tutmak gibi davranışların olduğuna dair davalar nadiren görölmektedir. Sadece Yahudilerle ilgili bir ferman bu anlamda kayıtlarda dikkat çekmektedir. Buna göre; Karasu’daki Emin ve Zabıtalara gönderilen ilâm-ı yarlığ-ı Őerif ile, eskiden Karasu’da bulunan Yahudiler’in rencide edilmediği hatırlatıldıktan sonra, Őimdi de karıŐılmaması buyurulmuŐtur. Bu konuda rızalarının olmayıp, ona göre hareket etmeleri uyarısında bulunulmuŐtur (Ramazan 1095/Ağustos-Eylül 1684) [27, 25-8a-74].

2.4. Hayat Őartlarına Göre:

Toplum yapısını etkileyen bir diğer durum da özgür olup olmamaktır. Köle ve cariyelerin durumu hiyerarşik yapının en alt kısmını oluŐurmaktadır. Adeta mal gibi bir fiyat ile alınıp satılmaktadırlar. Ayrıca teferruatına gireceğimiz bu husus çok yönlü bir vâkı’adır.

⁸ Çorum mahallesi ile Sadık Efendi mahallesinde, Müslümanlarla gayr-i müslimlerin beraber oturduklarına dair kayıtlar mevcuttur.

Diğer yandan şehirli, köylü, göçebe olmak da toplum yapısında bir takım farklılıkların doğmasının nedenidir. Hatta müslim ve gayr-i müslimlerde bile bu tür meydana gelen farklılıklar; değişik gelenek ve davranışların ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Her birinin ekonomik faaliyetleri ile barınma tip ve kültürleri, toplum içindeki statülerinin oluşmasında etkili olmaktadır.

Kırım Hanlığı'nın bir diğer sosyal özelliği de, çeşitli kabilelerden teşekkül etmesidir. Kim hangi kabile içinde dünyaya gelmiş ise, o kabilenin bir bireyi olarak kendini kabul etmek zorundadır. Kabilelerin tarihsel süreç içinde sayı ve isimleri değişmekle birlikte genel olarak beş tane idiler [48, s. 31]. Aidiyet duygusu ve davranışının bu şekilde oluşup gelişmesi sosyal ilişkilere farklı bir yön kazandırmaktadır. Öte taraftan kabilelerin “Karaçi Kabileleri” topluluğu içinde yer almasının koşulu, nüfus ve zenginlik açısından güçlü olmalarına bağlıydılar. Yine de Kırım Hanlığı'nın kuruluşundan beri hakim olan kabileler içinde bir kaç haricinde pek fazla değişme olmamıştır. Karasu kazasının sınırları içinde yaşayan, kayıtlarımızda da adından sık sık bahsedilen Şirin Kabilesi, gücünü hiçbir zaman kaybetmemiştir. Doğal olarak Şirin kabilesine mensub bir fert olmak, ayrıcalıklı bir kimse olmak anlamına gelmektedir.

3. Kırım'da İhtida Hareketi

Karasu Kazası'na ait sicillerden, adlî, iktisadî, idarî, askerî ve sosyal alanlarla ilgili birçok bilgiye ulaşmaktayız. Siciller sadece mahkemeye yansıyan meseleler olmayıp, çok daha değişik içeriklerdeki bilgilere de ulaşmamızı sağlayan birinci el kaynaklardır. Diğer bilgiler içinde yer alan ihtida ilâmları olduğu gibi dolaylı olarak mühtedilerden de bahsedilmektedir.

3.1. İhtida Hareketlerinin Sebepleri

İhtida, doğru yola girme, İslâm dinini kabul etme veya Müslüman olma anlamına gelmektedir [16, s. 500]. Din değiştirme olgusu, psikolojik nedenler veya toplumsal çevrenin telkin ve aydınlatmaları sonucu gerçekleşen bir durum idi. Meselenin içerisinde kişinin psikolojik durumu etkili olduğu gibi, içinde bulunduğu sosyo-kültürel yapının da etkisi çok fazladır. Ayrıca sözünü ettiğimiz yapının oluşumunu hazırlayan birçok unsurun rol oynadığı görülmektedir [13, s. 125–128].

İncelediğimiz kayıtlarda yer alan ihtida etmiş mühtedi isimleri ile birlikte, din değiştirmelerine neden olan faktörler konusunda bir malumat verilmemiştir. Hatta mühtedi denilen kimselerin din değiştirmelerini içeren kayıtlardan ziyade, “mühtedi” kelimesi lakap olarak kullanılmıştır. Yani din değiştirme eyleminin sicillere kayıt edilmediği, ama birçok mühtedinin çeşitli davalarda yer aldığı tespit edilmiştir.

İhtida etmede en fazla etkili olan unsurların başında iktisadi nedenler gelmek-

tedir. Müslümanlığa geçiş yapan bir gayr-i müslimin ekonomik kazanımlarından birisi, cizye vergisini artık vermemesidir. Müslümanlığı seçtiğini ve ihtida ettiğini şahitler huzurunda ispatlayan bir gayr-i müslim o andan itibaren cizye vermeyi terk etmektedir. Kısaca mühtedi artık bir müslim gibi vergi vermeye başlamıştır. Öte yandan Osmanlı iktisadi hayatında çok güçlü ve etkili faaliyetlerde bulunan esnaf örgütlenmelerinin sağladığı imkanlardan yararlanmak istenmesi de itici bir faktör olabilmektedir. Kendi aralarında yer alanlara her türlü desteği sağlayan bu iktisadi teşekküller, dışarıda kalanlara ise tamamı ile kapalı idiler. Bu iktisadi yapılar içinde yer almayı sağlayacak en önemli etken din değiştirmektir. Dolayısıyla bazı gayr-i müslim esnaflar güç durumda kalmamak için din değiştirmişlerdir [14, s. 64, 78].

İnsanı bu denli ciddi bir kararı almaya sevk eden bir başka etken de, hiç şüphesiz ki içinde bulunduğu psikolojik dünyanın yarattığı baskıdır. Müslüman idareciler ve onların devamı olanlar, gayr-i müslimlere hoşgörü içerisinde muamele ederek onları etki altına almaktadırlar. Ama özellikle köle, esir ve cariye-lerin buldukları ortam onları daha fazla ruhî açıdan etkilemektedir. Nitekim köle veya esir durumunda olup da Müslümanlığı seçenler de bulunmaktadır [27, 25-65a-700, 25-9b-95, 25-114b-1147, 25-82b-871; 28, 33-31b-287; 30, 65-37a-184]. Örneğin Karasu Kazası'nın Şor mahallesinde yaşayan Ali Beşe, kendisine ait olan Rus asıllı kölenin Müslüman olarak Hasan adını aldığını beyan etmiştir. Bu beyanın sonrasında da Müslim'in zümresine ilhak ettiğinden dolayı, Hasan'ı azad ettiğini ve gayri hiçbir hakkının kalmadığını kadıya kaydettirmiştir [27, 25-91a-933]. Bir kölenin Müslüman olması durumunda azâd olabileceği, ihtida hareketinin çoğalmasını sağlamıştır. Yalnız şu da inkar edilmemeli ki, yanlarında yaşadıkları Müslümanların din, kültür ve yaşayışlarından da etkilenecek benimsedikleri de bir gerçektir.

Yine evlenme yoluyla Müslümanlığa geçiş veya bundan dolayı Müslümanlığı kabul ettim gibi bilgilere kayıtlarda rastlanılmamaktadır. Ancak bu durumun her zaman mümkün olabileceği de unutulmamalıdır.

Ayrıca aile reisinin Müslümanlığa geçişi ile diğer ev halkının da Müslüman olması her zaman beklenen bir sonuçtur. Lakin İslâm'a göre babanın âkil baliğ olmayanlar üzerinde tasarrufu mümkün iken, ancak âkil baliğ olanlara sadece telkin edebilir. Elimizde bulunan bir hükümde, ihtida eden bir baba ile kızının gayr-i müslim birisi ile namzed olması meselesi mahkemeye yansımıştır. Mustafa el-mühtedi, şeref-i İslâm ile müşerref olduktan sonra 16 yaşındaki kızına da İslâm'a ilhâk ve İslâm'ı teklif ettiğini belirtir. Fakat kızının bu teklifi kabul etmediğinden dolayı Müslüman olmadığını ifade eder. Daha sonra kızını zimmîye olmasından dolayı bir gayr-i müslimle namzed eylediğini açıklar [27, 25-113b-1137]. Bu durum bize, aile içinde bile kendi kararlarını verebilecek yaşta olan birisi için herhangi bir zorlamada bulunulmadığını ispat etmektedir.

Ayrıca çok önemli olmakla birlikte Karasu Kazası sicillerinde, kültürel ve

dinsel etkinin boyutlarını gösteren bir malumat yer almamıştır. Bilhassa dini bayramlardaki atmosferi aktarabilecek bilgilere sahip değiliz. Bu anlamda gayr-i müslimlerle olan münasebetin durumu ile tepkilerini görme imkanımız olamamaktadır. Aynı şekilde Karasu'da yaşayan gayr-i müslimlere ait önemli dini kutlamalara müslimlerin de katılıp katılmadığına dair bir kayıt yoktur.

3.2. İhtida Edenlerin Milliyetleri ve Eski Dinleri

İhtida edenlerin hangi milliyetten ve hangi dinden olduğu önemli bir husustur. Fakat sicillerdeki her mühtedi kaydında bu soruların yeterince cevabı bulunmamaktadır. Ancak bir kısım kayıt da ise, bu soruların cevapları görülmektedir. Örneğin Rus asıllı [27, 25-91a-933, 25-22b-234] iki ve Boğdan asıllı [27, 25-65a-700] bir zımmînin Müslüman olduğu kayıtlar arasında yer almaktadır. Bir kayıta ise mühtedi olan kimsenin, hem Nasrani hem de aynı zamanda da Rus asıllı olduğu sicilde ifade edilmektedir [27, 25-22b-234]. Öte taraftan dava metinleri içinde isimler zikredilirken, her mühtedi için gerek eski ismine gerekse de etnik kökenine yer verilmemiştir.

3.3. İhtida Sonrası Görülen Sorunlar

Sicillere yansıyan mühtedi kayıtlarında, zorla kendilerinin İslâmlaştırıldığına dair bir dava konusu yer almamıştır. Cebir ve şiddet yoluyla insanların dini kanaatlerinin değiştirildiğine şahit olunmamaktadır. İslâm'ı seçen birisinin kızını İslâm'a davet ettiğini ancak kabul etmediğini bu yüzden de bir gayr-i müslimle evlendirildiğini izah etmiştik. Bu dava, aile içinde bile diğer ferdlerin İslâm'a zorlanamayacağını ispat etmektedir. Yalnız unutulmamalı ki, âkil bâliğ olmayanlar için din seçmede özgür iradelerini kullanmaları mümkün değildir [14, s. 71]⁹. Âkil bâliğ olanlar ise dilediği dine mensup olmada hürdürler.

Zorlama sonrası Müslüman olan bir insanın, dindar birisi olarak hayatına devam etmesi mümkün değildir. Öte yandan baskı olmadan din değiştiren bir kimsenin de, eski alışkanlıklarını hala devam ettiriyor olması da mümkündür. Bu durum onun, iyi bir Müslüman olmadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü Müslüman olduğu halde, içki içen biri, içki içtiğinden dolayı ne din değiştirmiştir, ne de dinden çıkarılması gerekmektedir. Bir mühtedinin de içki içmiş olmasını bu daire çerçevesinde değerlendirmek durumundayız. Nitekim bu malumatdan sonra ihtida eden birisinin içki içerek adam yaraladığına dair bir kayıt dikkatimizi çekmiştir [27, 25-49b-493]. Davadaki olay sonrası gerek mühtedinin, gerekse de toplumun sosyo-psikolojik durumunu ortaya koyacak bilgilere ulaşabilmemiz

⁹ “Her insanın İslâm fitratı üzerine doğduğunu ve sonra farklı dinlere mensup olduğunu Hz. Peygamberimiz ifade etmiştir. Bu yüzden de İslâm hukukçuları çocukların “hayru'l-ebeveyne” tâbi olmalarını prensip edinmişlerdir. Bu nedenle gayr-i müslim bir ailede anne veya babadan birisi Müslüman olursa, henüz buluş çağına gelmemiş çocuklar ebeveynden Müslüman olana verilmektedir. Diğeri velâyet hakkı iddia edemez.”

mümkün olmamıştır. Nitekim toplum içinde yaşanarak tecrübe edildiğinden dolayı, ortaya çıkan problemler Karasu Kazası'nın mahkeme kayıtlarına yansımamıştır. Bu yüzden verilerin bulunmaması büyük bir eksiklik olmasına rağmen, geçmişteki alışkanlıkların devam ettiğini gösteriyor olması açısından, bu kayıt güzel bir örnekleme olmuştur.

Yine hacca gitmek dini bir vecibe iken, mühtedilerde hacca gidenlere şahit olunamamaktadır. Ama hacca gitmiş olsalar idi, hacı olduklarına dair bir ünvan kaydolunurdu. İslâm'a geçtikten sonra sünnet olunduğunu içeren bir kayda da rastlanılamamıştır. Hacca gitmek çok yaygın bir dini vecibe olmamasına karşılık, sünnet her erkeğin olması gereken bir dini uygulama idi. Sünnet olmamaları da mümkün olabilecek bir durum değildir. Nitekim ihtida edenlerin içinde buldukları bu durumun, toplum hayatında sorunlara ya da ayıplamalara neden olması güçlü bir ihtimaldir.

Ayrıca İslâm'ı seçenlerden cizye alınmaya devam edildiğine ve bundan dolayı da sıkıntılara neden olduğuna dair dava konusu olmamıştır. Bu durum ihtida edenlerden cizye alınmadığını, bundan dolayı da sorun çıkmadığını ispat etmektedir. Aksi halde hakkını arama babında bir çok dava örneğine rastlanılabilirdi.

Gayr-i müslimlerle Müslümanlar arasındaki ilişkileri ortaya koyabileceğimiz birçok belge elimizde mevcuttur. Mühtedilerle Müslümanlar arasında da kefâlet, şahitlik, iş verme, ortaklık, vekâlet, evlenme, alış-veriş ve borçlanma gibi ilişkilerin devam ettiğini söyleyebiliriz [27, 25-100b-1004, 25-11a-114, 25-5b-48; 28, 33-100a-895, 33-79b-721]. Benzer durumlar gayr-i müslimler ile mühtediler arasında da yaşanmış olup, birçok örnekleri bulunmaktadır [27, 25-77a-821, 25-9a-94]. Bütün bu tür kurulan münasebetler esnasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar da olmuştur. Bu anlaşmazlıkların da temelinde dini bir etkinin olmaması bizim açımızdan önemli bir noktadır.

Öte taraftan bir başka kayıta, Müslüman olduğu halde kul diye satılmak istenilen bir mühtedinin mahkemeye yaptığı başvuru dikkatimizi çekmiştir. Kendisi Boğdan zımmîsi iken, Akkerman'da Müslüman olmuş ve Karasu Kazası'na gelmiştir. Karasu'da Müslüman ve hür olmadığı söylenilerek kul olarak satılmak istenmiş, o da bunun üzerine mahkemeye gitmiştir. Mahkemede Akkerman'da Müslüman olurken şahitlik yapanların isimlerini söyleyerek, onların şahadetleri ile düştüğü kul durumundan kurtulmuştur [27, 25-65a-700]. Burada bahsi geçen kişinin Kırım'da yaşayan insanlardan farklı özellikler aksettirmiş olması, diğerlerinde böyle bir kanaatin oluşmasına neden olmuş olabilir.

4. Aile Hayatı

Aile, bir toplumu oluşturan temel taşlardan biri olduğu gibi, sosyal hayatın da ilk şekillendiği yerdir. Bu nedenle sağlıklı ailelerin çoğunlukta olduğu toplumların, sosyal yapıları da mükemmel olmaktadır. O yüzden aile içindeki hayatın,

bireyler üzerindeki olumlu etkilerini artırabilmek önemli bir husustur. Nitekim toplum, bunu temin edebilmek maksadıyla birçok kural ve yaptırım geliştirmiştir.

4.1. Ailenin Oluşumu

Aile, bir toplumda meşru olarak kabul edilen kıstasları, yerine getirerek hayatlarını birleştiren bir erkek ve bir kadın ile onların sahip oldukları çocuklardan oluşan en küçük sosyal birimdir. Allah Teâlâ, erkek ve kadının birbirleri için yaratıldığını ve uygun bir şekilde beraber olmalarını istemektedir. Bu beraberliğin olabilmesi için evlenmeleri ve aile olmaları gerekmektedir.

Aile müessesesinin oluşumunda her milletin kendine has bir takım nizam ve hukuki uygulamaları mevcuttur. Gerçi Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu millet sistemindeki çeşitliliğe rağmen, Kırım Hanlığı'nda yaşayan bir aile ile Anadolu'nun herhangi bir yöresinde yaşayan bir aile arasında pek bir fark görülmemektedir. Bundaki temel faktör, örfi anlamda aynı kültüre mensup olmak ve dini bir bütünlüğün de her iki coğrafyadaki insanlar arasında yaşanıyor olmasıdır. Örneğin bir Bulgar ailesiyle, Ege adalarında yaşayan Egeli Rum ailesi, Yahudi ailesi veya Arap çöllerinde yaşayan bir Arap ailesi ile görülen farklılıkların benzeri burada görülmemektedir.

Aileyi oluşturan ya da oluşumuna ilk adımı atan erkek ve kızın meşru anlamda aileyi oluşturması için evliliği gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Evlilik ben kavramından biz kavramına ve de bir üst kurum olan aile kurumunun oluşumuna atılan ilk adımdır. Sözleşme şeklinde bir durum arz etse de beraber yaşamak ve çocuk sahibi olup, yetiştirmek şeklinde bir birlikteliği ortaya koymaktadır.

Doğu toplumlarının bir adedi olan “başlık ve kalın” gibi uygulamalar, araştırmamıza konu olan Karasu kazasında bulunmamaktadır. Zaten İslâm hukukunda da başlık veya kalın gibi bir uygulama söz konusu değildir. Sadece kadına sağlanan teminat açısından mehrin iki çeşidi yer almaktadır [37, s.75].

Türk ailesinin yapısı ve gelişimi sosyolojik açıdan çokça incelenmişse de, hala hassasiyetle üzerinde durulması ve araştırılması gereken bir husustur. Sağlıklı bir toplumun oluşumunda aile müessesesinin kuruluşu ve ayakta durması çok önemlidir. Bu nedenle incelediğimiz dönem ve yer çerçevesinde evlilik ele alınmaya çalışılacaktır.

4.2. Nişan ve Namzedlik

Evlilik öncesi gerçekleştirilen ve aynı zamanda da ahlâki bir uygulama olarak karşımıza çıkan nişanın, İslâm hukuku ile bir mecburiyeti yoktur. Diyebiliriz ki tamamen bu uygulama bir nevi gelenek ve göreneğin ürünüdür. Adetlerimize göre nişan tamamıyla evlilik öncesi bir hazırlık dönemi mahiyetindedir.

Nişanlı olanlara “Namzed” denilmektedir. Namzedlik akçası veya herhangi bir maddi karşılık veren oğlan tarafı -beşik kertmesi ile hemen hemen aynı- kızın evlenme yaşına gelmesini bekler ve o an geldiğinde kızla evlilik merasimi

yapılır. Bu durumda evlenecek olan her iki taraf kendi başına karar verecek yaş ve olgunlukta değildirler. Bu yüzden rızalarının alınması mümkün değildir. Her iki taraftan biri veya vekili bâliğ olduktan sonra evlenmeyi istemediğini talep eder ise nişan feshedilir idi. Ancak namzedlikler arasında nikahın yapılmamış olması gerekmektedir. Nitekim namzedlik fesholununca her iki taraf birbirlerine verdikleri, nakit, eşya veya hediyeleri iade etmektedirler. Öyle ki bir örnek davada, Erzurumlu olup Karasu’da yaşayan bir zımmî, Kuyumcu Ovanis’in dayısının kızına namzed olup nişan eşyası yollamıştır. Geçen zaman sonrasında da Ovanis kızı vermedi diye mahkemeye başvurmuştur. Ovanis ise, dayı kızının bâliğ olduğundan dolayı kendisine fikrini sorduğunu, ama onun bu nişanı mahkemede şahitler huzurunda istemediğini belirtmiştir. Mahkemeye getirilen kıza burada tekrar isteyip-istemediği sorulduğunda, iradem elimdedir, âkil bâliğim ben bu nişanı istemiyorum demiştir. Bunun sonucunda Kadı, gönderilen eşyaların iade edilmesini isteyerek nişanı feshetmiştir [27, 25-68a-732]. Örnekte de görüldüğü üzere, küçük yaşta namzed olarak nişanlanan kız ve erkek, âkil bâliğ olduğunda zorla evlendirilmemektedir. Her iki taraftan birisi de, âkil bâliğ olduktan sonra nişanı feshedebilirdi.

Diğer yandan namzedlik seçiminde, Müslüman bir kızın veya erkeğin gayri müslim bir erkekle ya da kızla namzed edilmediği görülmektedir. Nitekim daha önce de işlendiği üzere, Mustafa el-mühtedi İslâm’ı seçiyor ama bilge ve bâliğ olan 16 yaşındaki kızı İslâm’ı seçmemiştir. Baba bir müddet sonra kızını zımmî bir oğlanla namzed eylemek istemiştir. Her ikisinin namzed olabilmesi için de kızının zımmîye olduğunu ispat etmesi gerekmiş, sonra zımmî bir oğlana namzed edilmiştir [27, 25-113b-1137]. Aksi durumu gösteren herhangi bir bilgi sicillerde bulunmamaktadır.

4.3. Nikah Akdi

Nikah, mahkeme-i şer’iyyeden veya oradan me’zun imam tarafından, tarafeynin veyahut vekilleri ve şahitlerinin ifadeleri dinlenilip kayd olunmasına denir [40, s. 1470]. İslâmiyete göre nikah akdinin yapılması için öngörülen bir merasim ve de herhangi bir görevli tayin edilmemiştir. Buna rağmen evlenecekler için bir takım kıstaslar ortaya konulmuştur.

Evlenme akdi, erkek ile kız veya kızın velisi arasında yapılır. Velâyete, en yakın erkek, cariyeyi azad eden erkek veya tayin edilen kadı veya vekili kabul edilirdi. Hanefi mezhebine göre veli, kızın rızasına binaen evlendirebilirdi [25, 25-112a-1125]. Veli kızın âkil bâliğ olmadığı durumlarda nikahının feshini bile isteyebilirdi [43, s. 258–259].

Nikah akdinin yapılması için kızdan vekâlet alınarak kayıtlara geçirildiği de görülmektedir [28, 33-23a-191]. Şüphesiz bu durum nikah akdi için, erkek ve kız veya herhangi birisi olmadan da vekiller aracılığıyla yapılabileceğini bize ispat ediyordu. Nadiren de olsa evlenecek kişilerin evinde mahkemeden gelen yetkili ve şahitler huzurunda da nikah yapılmaktadır.

İslâm'da nikâhı geçerli kılmada yetkili bu görevi üstlenen bir memur veya din görevlisi belirtilmemiştir. Bununla birlikte işin ehemmiyetinden dolayı olsa gerek, hukukî yeterliliğe sahip kimselerin rolü uygulamada tercih edilmiştir. Bu nedenle de kadı, naib veya bir din görevlisi nikah akdinin icrasından sorumlu olmuşlardır.

Nikah akdi mahkeme kayıtlarında zaman zaman görülmektedir [27, 25-49b-496]. Ancak bu usulün ne kadar uygun ve ne kadar tüm nikahları kapsadığını tespit edebilmemiz mümkün olamamıştır. Nitekim incelediğimiz Karasu mahkeme kayıtlarındaki nikah akdi kaydının az oluşu da, tümünün kaydedilmediğini ortaya koymaktadır. Mehr miktarlarının kayıt altına alınması çokça karşımıza çıkar iken, o nispette nikah akdi kaydına rastlanılmamaktadır.

Kayıtların yetersizliği ya da nikah akdinin kaydedilme kuralının olmaması sorunlar yaratabilirdi. Ancak nikah akdinin şahitler huzurunda yapılması ve düğün adını verdiğimiz bir merasimle renklendirilmesi, çevre, komşu ve akrabaları da bu beraberliğin meşrulaşmasına ortak etmektedir. Nitekim eski bir adet olduğu vurgulanarak düğünden bahis edilen bir sicil kaydı elimizde bulunmaktadır [27, 25-59b-621]. Hal böyle olunca itiraza mahal bırakacak bir boşluk veya sıkıntı kalmamış oluyordu. Baron De Tott'un Kırım seyahati esnasında karşılaştığı evlilik ile ilgili notları da ilgi çekicidir. O, Kırım Tatarları'nın evlenecek kızları darı ile örttüklerini aktarmaktadır. Yani evlenecek kızın başı üzerine 30 cm. çapında bir tepsi konularak darı dökülmeye başlanır, ne zaman tepsi hizasına dökülen darı yükselir, o zaman dökme işi durdurulurdu. Böylece kızın çeyizi de tamamlanmış olurdu. Sonrasında, uzun boyluların daha şanslı olduğuna da vurgu yaparak, kendi âdetlerindeki evlilik tacı ve badem şekeri ile bu olay arasında ilgi kurmuştur [5, s. 225].

Öte yandan İslâm hukukunda zina, yani evlilik dışı beraberlikler şiddetle men edilmiştir [26, s. 129]. Ceza-i müeyyidesi de sopa veya taşlanmak şeklinde icra olunan "recm"dir. Ancak Osmanlı hukukunda recm cezasının uygulandığına dair bir kaç kayıt vardır. O da 1589 ve de 1680 yıllarında yaşanmıştır [37, s. 80-81]. Zina suçuna karşılık ise kürek ve hapis cezaları verilmiştir. Yine zina suçlamasıyla karşılaşan kadın, yemin ve inkar yolunu beşinci kez tercih eder ve Allah'ın lanetini üzerine alırsa recm cezası uygulanmamaktadır [35]¹⁰.

Evlilik dışı uygunsuz bir şekilde yakalananlara, nikah yapılması kabul edilir ise herhangi bir ceza verilmezdi. Nitekim, Resul bin Musli ile Fatıma bint-i Hüseyin'i mahallede yaşayanlar Kasap Emir Abbas'ın kümesinde uygunsuz bir durumda yakalamışlardır. Onlar ise zina yapmak niyetinde olmadıklarını, hatta Fatma'nın eşinden ayrılmasının üzerinden dört ay geçtiğinden dolayı evlenmek istediklerini mahkemede ifade etmişlerdir. Mahkeme bunun üzerine elli altın mehr-i muaccel belirleyerek taraflar arasında akd-i nikah yapmıştır [27, 25-30a-308].

Yine evlenme izni verilmesine dair ilginç bir kayda rastlanılmıştır. Kocası

¹⁰ Kur'an-ı Kerim, Nur Suresi.

ölen kadına evlenebileceğine dair izin verilerek, sicile kaydedilmiştir [28, 33-101a-912]. Burada şüphesiz ölen kocasından hamile kalmadığının kesinleşmesinin ispatı sayılan, iddet müddetinin tamamlanmış olması dikkate alınmaktadır. İddet müddeti tamam olunca da evlenmesine müsaade edilmektedir.

İslâm'ın ortaya koyduğu kurallar çerçevesinde nikahsız yaşamaya asla müsaade edilmemiş, babasız çocuk doğurma da hoş karşılanmamıştır. Bu gibi durumlarda güvenlik birimleri devreye girmiştir. Kayıtlarımıza yansıyan babasız çocuk doğurma olayını konu alan herhangi bir dava olmamıştır.

Ayrıca Karasu'da yaşayan Ermeni, Rum, Yahudi ve diğer zımmîlerin evliliklerine dair herhangi bir kayıt yer almamıştır. Onlar, kendi cemaatleri içinde bu gibi işleri halledebildikleri gibi, şer'î mahkemelere de başvurarak akd-i nikâh yapma haklarına sahiptiler. Nitekim birçok hususta Müslüman mahkemelerini tercih ederlerken, nikâh akdinin kaydedilmesinde bu yola başvurmamışlardır. Aynı zamanda bu husus kendi dini gereklerine uygun, evlilik ayini, düğün v.s. gibi inanç ve geleneklerin rahatça uygulanabildiğini ortaya koymaktadır.

4.4. Çok Eşlilik

Örnek olması hasabiyle Karasu Kazası'nın dört sicilinden elde edilen veriler içinde yer alan tereke kaydı toplamı; 312 Müslim, 184 gayr-i müslime ait olmak üzere 496 adettir. Bu tereke kayıtlarında yaptığımız araştırmalar sonucunda, çok eşliliğe dair belge sayısının pek az olduğu tespit edilmiştir.

Çok eşle evlilik ile ilgili verilerin tasnifi sonucunda; iki eşe sahip beş örnek bulunurken, üç eşe sahip tek kayıt yer almaktadır. Tüm bunlara ilave olarak üçten fazla eşe sahip bir aile örneği bulunmamaktadır.

Tablo 2. Çok Eşle Evlilik

Eş Sayısı	Evlilik Adedi
2	5
3	1
4 ve üzeri	-

İlk olarak Karaağaç mahallesi sakini eş-şeyh Ali Dede'ye ait tereke kaydında, onun Aişe ve İsmihan isminde iki eşe sahip olup, iki erkek bir de kız çocuğunun olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Ali Dede'nin "Şeyh" olması sıradan biri olmadığının en önemli göstergesidir. Ancak eldeki toplam tereke miktarının 236 guruş 25 sim olması çok zengin biri olmadığını da ortaya koymaktadır. Nitekim zengin olduğuna alamet sayılabilecek mallar içerisinde, bahçe, ev ve dükkan bulunmamaktadır. Yine Aişe'ye 40, İsmihan'a ise 25 guruşluk mihr ücreti tereke kayıtlarında yer almıştır [27, 25-26b-277].

Ayrıca Çorum mahallesinde ikâmet eden el-hâc Süleyman isimindeki bir şahsın, Gülsüm ve Aişe isiminde iki eşe sahip olduğu görülmektedir. El-hâc Süleyman, yekûn 1.479 akçadan oluşan gayet düşük bir mal varlığına sahiptir. Miras bıraktığı malları ise, günlük hayatta kullanılan bir miktar kap-kacak ve giyim eşyalarından ibarettir. İki eş sahibi olmanın maddi imkanlarla mümkün olması gerekirken, bu kayıttaki durum tam tersi olmuştur [29, 47-23b-150].

İki eşe sahip elimizdeki terekelerden birisi de, Receb Efendi mahallesi sakini eş-şeyh Abdi Efendi'ye aittir. Abdi Efendi "Şeyh" ünvanını taşıyarak, toplum içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat terekesinde beyan edilen yekûn tutarın 14.000 akça olması, orta düzeyde bir gelire sahip olduğunu göstermektedir. Terekede, kıymetli olması hasebiyle sadece 10.000 akça kıymetinde olan Receb Efendi mahallesindeki bir evden bahsedilmektedir. Evin haricinde zenginlik ifade eden başka bir mal görülmemektedir. Yalnız ilginç olabilecek nitelikteki husus, 100 akça kıymetinde adı belli olmayan bir kitabın bulunmasıdır. Eş-şeyh Abdi Efendi'ye ait olan eşlerin isimleri ise, Saliha ve Kutluhan'dır. Miras paylaşımı olduğundan eşlerin kendileri ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmayıp, sadece Saliha'ya 4.000 akça mihr ayrıldığı dikkatimizi çekmiştir [29, 47-57b-390].

İncelediğimiz bir tereke kaydında ise, Ali Dede mahallesinde yaşamış olan Müezzîn Mehemed Can'ın iki eşe sahip olduğu tespit edilmiştir. Terekenin son kısmı eksik olduğundan dolayı tam rakama ulaşılammıştır. Elde ettiğimiz kadarıyla Mehemed Can'ın mirası 89.000 akçalık bir mal varlığı ile kayıtlara yansımıştır. Terekede bağçe (35.000 akça), arastada dükkan (10.000 akça), saraylar içinde dükkan (5.000 akça) ve gayr-i menkullerin yanında değerli ticari ürünler de bulunmaktadır. Bilhassa çeşit çeşit "duhan" bulunmaktadır ki, toplam 11.445 akça değere ulaşmaktadır. Mehemed Can'ın iki eşinin isimleri, Amine ve Şerife'dir. Terekede iki oğlu ile beraber bir de hamile olunduğundan bahsedilmektedir [30, 65-19b-68].

Bir başka kayıta ise ölen birisine ait olan maldan ikinci eşin, kendisi ve çocukları için yaptığı nafaka talebi dikkatimizi çekmiştir. Dava metninde, ilk eşe kalan arazi üzerinden nafaka talep etmektedir. Mahkeme kendisine ve iki çocuğuna nafaka tayin edilebilmesi amacıyla pay verilmesini uygun görmüştür. Dava konusuna bakıldığında bu kişinin zengin bir kimse olmadığı anlaşılmaktadır [30, 65-39b-197].

Öte yandan Karasu şer'iyye sicilleri içinde, üç eşe sahip tek kayıt bulunmaktadır. Şor mahallesi sakini Receb Beşe ibn-i Mustafa isimindeki bir şahıs üç eşli olarak görülmektedir. İncelediğimiz bu kayıt bir tereke kaydı değildir. Davayı açan Şekernaz bint-i Abdullah isimindeki bir kadındır. Kadın mahkemede, Receb Beşe'nin otmaya (yolmaya) gittikleri bostanda, akşam vakti kendisini cebren tasarruf ettiğini eve gelerek söylediğini; bunun üzerine de evde bulunan Receb Beşe'nin kardeşi el-hâc İ sengeldi ve yine Receb Beşe'nin iki karısının nikâh

olmadan durulmasının sakıncalı olacağını, hatta kadı ve zabıtalara haklarından gelmeden, acilen nikah yapılması gerektiği hususunu anlattıklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine Receb Beşe, 10 altun mehir ile akd-i nikah yapmıştır. Böylece Receb Beşe'nin üçüncü bir eşi olmuştur [27, 25-15a-151].

4.5. Evliliğin Sonuçları

Evlilik, iki farklı cinsiyetteki insanın birleşerek bir aile kurmasını sağlayan ilk adımdır. Bu adımın atılması ile birlikte, çiftlerin birbirlerine karşı olan görev ve sorumlulukları başlamaktadır. Eşlerin bu görev ve sorumluluklarını yerine getirmekle birbirlerine karşı doğan birtakım hakları bulunmaktadır. Bilhassa evliliğin bitmesi noktasında doğabilecek mağduriyetleri önleme ile evliliği koruyucu müeyyidelerin caydırıcılığı ve uygulanması önemli bir husustur. İslâm dini, bu noktada hem kadın hem de erkek açısından bir çok kurallar ve yaptırımlar geliştirmiştir. Bütün bu evlilik ile birlikte meşrulaşan haklar cinslere göre farklılıklar göstermektedir.

4.5.1. Kadının Hakları

Kadın toplumun ve ailenin en önemli parçalarından birisidir. O, ne denli iyi ve donanımlı olur ise gelecek nesiller de o denli mükemmel olabilir. İslâm, kadına “ana” olma vazifesi ile büyük bir misyon yüklemiş bulunmaktadır. Bundan dolayı kadın, kocasına ve çocuğuna hizmet ettiği sürece korunmuştur.

Bütün bunlara binaen kadının kötü muameleyle maruz kaldığı durumlar da mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Nitekim bir davada kadın “.... zevcim nâ hakk beni darb idub iflahımı kesr eyledi” diyerek mahkemeden yardım istemiştir [27, 25-120b-1222]. Kadının, kocasının kötü davranışlarına karşı mahkemeye giderek yardım isteyebilmesi, çok önemli bir hakka sahip olduğunun göstergesidir. Ayrıca adalet mekanizmasının aile içi darb ve küfrü önlemede rol oynaması da ayrıca üzerinde durulması gereken bir özelliktir. Böyle bir toplumda, kadının tüm olumsuzluklara karşı korunuyor olmasının sağladığı huzur ortamı, onun için paha biçilmez bir durum olsa gerektir.

Boşanma sonrası eşler arasında mal paylaşımı ve mehr konusunun çözümü de önemli bir husustur. Nitekim Ali Efendi mahallesi sakinlerinden Saliha bint-i Nasuf adındaki bir kadın, boşandığı eşi İbrahim b. Ali'den altun yaldızlı civankaşlı kuşağı vermediğinden dolayı davacı olmuştur. Saliha, gerdek gecesi “erkânlık” nâmıyla kuşağın kendisine verildiğini söylemiştir. Fakat şahitler hayır Saliha kuşağı hibe etti diyerek kocasına ait olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun üzerine mahkeme, İbrahim'in Saliha'ya olan 15 esedi borcuna karşılık her iki tarafı ödettirerek, anlaşmazlığı karşılıklı olarak çözmüştür [27, 25-1b-223].

En önemlisi kadını eş olmasından dolayı aile içinde ve ayrıldıktan sonra, güvence altına alma amacıyla ortaya konulmuş bir takım uygulamalar mevcuttur. Bunlar mehir ile nafaka gibi maddi bir kısım tedbir ve güvencelerdir.

4.5.1.1.Mehir ve Başlık

İslâm öncesi Araplar ile Türkler de ve hatta diğer dinlerde de değişik adlar altında kadına ekonomik bir güvence sağlanmak istenmiştir. Bu amaçla nikah akdi ile beraber, nakit veya mal olarak mehir adıyla ifade edilen maddi bir güvence verilmiştir. Mehir, nikahdan önce verilirse mehr-i muaccel, nikah sonrası veya evliliğin bitmesiyle beraber ödenecekse mehr-i müeccel adlarını alırdı. Yine mehir, nikah akdi sırasında belirlenmiş ise mehr-i müsemma, nikah akdi sonrasında bırakılmış ise mehr-i misil¹¹ olarak iki çeşit olmaktadır [8, S. 115–152].

Kayıtlarımızda da sıkça rastladığımız duruma göre; kadın, kocasını mehir-den ibra ettiği veya ona mehrin hepsini yada bir kısmını hibe ettiği şeklindedir. Nitekim kadının mehrini hibe ettiğine dair elimizde bir çok belge bulunmaktadır. Örnek olması hasebiyle Ümmügülsüm ismindeki bir kadın, ölen İbrahim ismindeki kocası üzerinde bulunan 20 altun mehrini talep etmektedir. Kadın, 60 altun olan mehrin, 40 altununu hibe ettim 20 altun ise kaldı demiştir. Ancak kocasının annesi 60 altunun tamamını da hibe etmiştir diye itirazda bulunmuştur. Mahkeme şahitlere danışarak 20 altunun hibe edilmediğini tespit ederek Ümmügülsüm'ü haklı bulmuştur [27, 25-71b-767]. Eğer ki koca ölür ise, mehr hakkını eşine ödemişse, geride bıraktığı mirasından mehr miktarı öncelikle ayrılır, geri kalanı mirasçılar arasında paylaşılır [27, 25-47a-468]¹². Kadın ölmüş ve mehr hakkı hala sabit ise, kadının varisleri bu hakkını talep edebilirlerdi. İsterse kadın, ölümü sonrası mehrinin bir kısmını hayır işleri için de harcayabilirdi [27, 25-63b-680]¹³.

Yine nakit olarak belirlenen mehr miktarı, miras sonrası ya da evlilik bitiminde değeri tespit edilebilen mallarla da ödenebilirdi. Bunlar genellikle giyim eşyaları, takılar, yatak, yorgan, yastık ve kilim gibi eşyalar olabilmekte idi. Nitekim birçok tereke dökümünde buna benzer uygulamalara rastlanılmakta olup, karşılığı olan malla mehrin ödenmesi görülmekteydi.

Mehr miktarı konusunda ise alt sınır var iken üst sınır tespit edilmemiştir. Hanefi fihhına göre 10 dirhem¹⁴ gümüş veya buna karşılık herhangi bir mal alt sınır olarak belirlenmiştir. Maliki'lere göre ise üç dirhem gümüş verilmesi uygun görülmüştür [26, s. 219]¹⁵. Şüphesiz kadının dul, güzel, genç ve taliplerinin çok-

¹¹ Bu miktar benzer şartlarda evlenmiş kadınlara bakılarak belirleniyordu. Tamamıyla rastgele veya suistimale açık bir durum söz konusu değildir.

¹² Bu dava 20 altun mehr ücretinin terekeden ayrılmadığı üzerine mahkemeye yansımıştır. Nitekim mahkeme mehrin terekede ayrı tutulması gerektiği şeklinde karar vermiştir.

¹³ Kadın 30 altun mehrinin 28 adetini hibe ediyor. Geri kalan bir altun ile hâtm-i kırâat olunmasını, diğer bir altun ile de mescide mum alınmasını vasiyet etmiştir.

¹⁴ 10 dirhem : 32 gram.

¹⁵ Hanbelî mezhebinin hukukçuları açısından, mehr miktarı için herhangi bir alt sınır bulunmamaktadır.

luğu bu miktarın üst sınırını sürekli değişken tutmaktadır. Nitekim incelediğimiz Karasu kazasında da mehir miktarlarında farklılıklar görülmektedir¹⁶.

Öte yandan mehrin kazanılmış olmasının şartı, zifaf veya sahih halvet olunmalı ya da bunlardan evvel eşlerden birisinin vefat etmiş olması gerekmektedir. Sahih halfet veya zifaf olmadan ayrılık meydana gelmişse, ayrılığa kimin neden olduğuna bakılır ve öyle mehir için karar verilir. Kocadan kaynaklanarak beraberlik öncesi ayrılık ortaya çıkmışsa, kadın mehrin yarısını alır. Buna karşılık kadın ayrılığa sebep olursa, kadına mehir verilmezdi.

4.5.1.2. Nafaka

Evliliğin gerçekleştiği andan itibaren, eşin tüm ihtiyaçlarının karşılanması kocaya aittir. Koca yaşamın sürmesi için gereken yiyecek, içecek, giyim, tedavi, ilaç v.s. gibi ihtiyaçları gidermek zorundadır. Kadının zengin olması bile, kocayı bu yükümlülüklerden asla muaf tutamaz idi.

İslâm hukukuna göre nikah akdi ile birlikte hukuki bir mecburiyet haline gelen nafaka teminini, zengin olmasa bile her koca sağlamak zorundadır. Bu yükümlülüğü yerine getiremezse kadının mahkemeye başvurma hakkı doğar [27, 25-53a-529]. Burada çocuk ya da çocuklar dünyaya gelmiş ise nafaka miktarına onlar da dahil edilir. Koca takdir edilen nafakayı hâla temin edemiyorsa, mahkeme kocanın görünen mallarını satarak ödeme yoluna gidebilirdi. Bu da olmaz ise hapsedme yoluyla cezalandırırdı. Kadın nafakasını tüm bu hukuki yaptırımlara rağmen alamadığında ise boşanma talebinde bulunabilirdi. Yalnız Hanefi mezhebinde böyle bir talep söz konusu değil iken, bazı şartlarla diğer mezheplerde bu hak mevcuttu. İncelediğimiz döneme ait mahkemeye yansıyan gayr-i müslimlerin nafaka talepleri de olmuştur. Mahkeme gayr-i müslimlerin nafaka davalarını, Müslümanlarda olduğu şekliyle karara bağlamıştır [27, 25-98b-991]. Hatta bir dava konusunda, hamile olan zımmî bir kadına, çocuğunun doğması sonucunda nafaka verilmesi bile kararlaştırılmıştır [27, 25-18a-187].

Gerek kadının kendisine ve gerek çocuklarına geçinebileceği miktardaki yevmiyenin, nafaka olarak verilmesini konu alan birçok davaya rastlanılmaktadır. Mahkeme, çocukların her birine üç ile beş akça arasında bir nafaka tespit ederken, anneye ise genelde beş akçalık bir miktarı uygun görmektedir. Bunun dışında bazen de, mehr ve nafaka alacağını bir mal karşılığı anlaşarak bırakanlar da vardır [27, 25-106 b-1058]¹⁷.

¹⁶ 25-62b-668 numaralı hükümde mehr miktarı 40 guruştur. 25-47a-468 numaralı davada da 10 altun ve 10 altun değerinde bir sarı bargir mehr miktarı olarak belirlenmiştir. 25-63b-680'de ise 30 altun gibi değişik miktarlar belirlenmiştir.

¹⁷ Kadın, iki altun mehr ile kendisi ve kızı için olan nafakasından oturduğu ev ile eşyalar karşılığı feragat ediyor.

4.5.2. Kocanın Hakları

Evlilik kurumunun sağlam temeller üzerinde oturması, önemle üzerinde durulan bir husustur. İslâm hukuku, evlenme akdi ve evlenme sonrası için getirdiği bir takım yükümlülüklerle bu temelleri insani değer ölçülerine taşımaya çalışmıştır. Fakat hukuki sorumluluk getirebilecek tüm bu kurallar belli bir noktada yetersiz kalabilir, o yüzden bu cihet hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır.

Kocanın, eşinden mali anlamda bekleyebileceği herhangi bir şey yoktur. Yalnız eşin ölümü sonrası kalan miras, mali beklentilerin haricinde tutulmuştur. Evin tüm nafakasını temin sorumluluğu erkeğe ait iken, buna karşılık kadının ise ev işlerini yapma konusunda kusur göstermemesi gerekmektedir. Bu sorumluluğunun yanı sıra çocukların bakımı kadının bir diğer önemli görevi idi. Ayrıca eşine saygı ve hürmet duyması, cinsel ihtiyaçlarının giderilmesinde yardımcı olması, sürekli yerine getirilmesi gereken vazifelerden bazılarıdır. İncelediğimiz Karasu kazasına ait sicillerde, yukarıdaki sebeplerden dolayı mahkemeye başvuran erkek olmamıştır.

4.6. Evliliğin Sona Ermesi

İslâm hukukunda boşanmayı yasaklayan ya da hususen güçleştiren bir takım yaptırımlar öngörülmemiştir. Buna karşılık evliliğin hem özendirildiği hem de gerçekleştirilmesinin teşvik edildiği görülmektedir [41, s. 253]. Nitekim boşanmayı zorlaştırmak, belki de insanları evlilikten soğutup uzaklaştırabilirdi. Evliliğin nedensiz ortadan kalkması gibi bir durum da söz konusu olmamıştır. Evliliğin sona ermesinin bir takım şekil ve usûlleri bulunmaktadır.

4.6.1. Fesih

Evlenmeyi ortadan kaldırabilecek bir eksikliğin ortaya çıkması durumunda evlilik bozulabilir. Sağlık veyahut evlenme yeterliliği konusunda olması gereken hususların ortadan kalkması nedeniyle evlilik sona ermiş olur. Örneğin; evlenen taraflardan birinin din değiştirmesi, beraber yaşamayı ortadan kaldırdığı gibi evliliği de bitirir. Fesih ile talâkla evlilik bitirme arasında önemli farklar vardır. Zifaf olmadan önce fesih gerçekleşirse kadına mehir verilmez. Ancak talâk ile son verildiğinde mehri yarısı ödenmek zorundadır. İncelediğimiz döneme ait davalarda bu tip bir örneğe rastlanmış değildir.

4.6.2. Boşanma ve Boşanma Türleri

İslâm hukukunda irade beyanıyla erkek boşanmayı gerçekleştirdiği gibi¹⁸ mahkeme yoluyla da boşanmalar¹⁹ gerçekleşebiliyordu. Bu ikisine karşılık anlaşmalar yoluyla da boşanıldığı²⁰ ilave edersek, üç türlü boşanma gerçekleş-

¹⁸ Erkek tek taraflı boşanmayı isteyebilir. Buna “Talâk” denilmektedir.

¹⁹ Mahkeme yoluyla boşanmaya “Tefrik” denir.

²⁰ Her iki tarafın anlaşarak boşanmasına “Muhâlaa” denir.

mekteydi. İslâm dini ve Osmanlı toplum yapısı, boşanmayı hoş görmemektedir. Fakat buna karşılık erkek, boşanmada bir neden ileri sürmeden ayrılacak kadar özgür bırakılmıştır. Nitekim talak şeklindeki boşanma ile mahkemeye gitmeye bile gerek duyulmamıştır.

Bu boşanmayı kolaylaştırıcı uygulamalara karşılık, boşanmanın tasvip edilmediğini ifade etmek birbiriyle çelişiyor gibi gözükebilir. Bu çelişkiyi ortadan kaldıracı iki önemli yaptırım söz konusudur. İlki mehr-i mü'eccelin miktarının yüksek tutulmasıdır. Diğeri de, karısını üç defa boşayan kimse tekrar evlenmek isterse, evlenebilmesi için boşanmış eşinin başkasıyla evli kalıp boşanması gerekmektedir.

Diğer taraftan Karasu'ya ait sicil kayıtlarında, gayr-i müslimlere ait boşanma hükümleri de bulunmaktadır. Bir kayıt örneğinde “Oldur ki Çorum mahallesinden Aydın veled-i nâm zımmi zevcesi Şeker nâm zımmiyeyi meclis-i şer'ê ihzar idüb merkûm zevcem benden boş olsun deyu huzur-ı şer'de tatlıki kayd şod” şeklinde ifade edilmiştir [27, 25-19a-200]. Görüldüğü üzere boşanma hükmünde, herhangi bir neden ve gerekçe öne sürülmeksizin “boş olsun” denilerek kaydedilmiştir. Bu tür kayıtlar gayr-i müslimlerin şer'i mahkemelere yansıyan dava konularının hem çeşitliliğinin hem de Karasu'da yaşayan herkese çözüm üretildiğinin göstergesidir.

4.6.3. Talâk

Tüm boşanma türlerini sonuç itibarıyla kapsayan talâk, zamanla, sadece tek taraflı irade beyanıyla yapılan boşanma olarak kabul edilmiştir. Burada söz konusu olan tek taraflı irade beyanı ile boşanma hakkı, sadece kocaya aittir. Ancak özel durumlar çerçevesinde erkek bu yetkiyi karısına da devredebilmektedir [26, s. 225]²¹. Koca herhangi bir sebep ortaya sürmeden ve bir mahkeme kararı gerekmeden boşanmayı gerçekleştirebilirdi.

Talâkın oluş şekli

Boşanmanın olabilmesi için söylenecek sözler bazen doğrudan, bazen dolaylı olarak ifade edilebilir²². Her iki şekilde de talâk niyetiyle söylenmişse geçerlidir.

Koca, bir evlilik içinde karısını üç kere boşayabilir. Belgelerde buna talâk-ı selâse denir. Bu hali ile de tekrar bu çift bir daha evlenemezler. Ancak kadın bir başka erkekle evlenir, o erkek ölür ya da kadını boşar ise, tekrar ilk eşine dönebilir²³. Aksi takdirde üç kez boş ol denilen eş ile tekrar evlenilemez. Bu durum boşanmayı zorlaştırıcı, kadını ve aileyi koruyucu bir kural olmuştur.

²¹ Bu duruma tefvîz-i talâk denir.

²² 25-19a-200 numaralı dava örneğinde, “zevcem benden boş olsun” demiştir.

²³ Burada hileli evlilik asla kabul görmemiştir. Gerçekten zıfâ ile fiilen gerçekleşmiş bir evlilik sonrası eski kocasına dönebilir.

Talâkın şartları

Koca, ergenlik çağına gelmiş, akli yeteneğe sahip biri olmalıdır. Eğer akli yeteneği yok ise, kendisine vekillik yapan kimseler bu boşanma hakkını kullanırlar. Talâkı bizzat koca ya da vekili gerçekleştirebildiği gibi, koca karısına boşama yetkisi vererek de boşanma gerçekleştirebilir.

Öte yandan sarhoş kocanın talâkı kullanması durumunda geçerli olup olmadığı İslâm hukukçuları arasında tartışma konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de uzun süre, erkek sarhoş da olsa talâkı kabul görmüştür. İncelediğimiz sicillerde buna verebileceğimiz tipik bir örnek bulunmaktadır. Belgede Fatıma ismindeki bir kadın, kocasının sarhoş olarak kendisini “... bir kadeh şarab elli avratdan yeğdir ...” diyerek boşadığını ifade eder. Şahitler söylenenlerin gerçekleştiğini belirtmeleri üzerine, mahkeme boşanma yönünde davayı sonuçlandırmıştır [27, 25-36a-365]. Yine tüm bunlara ilave olarak mükrehin talâkı da kabul görmüştür²⁴.

Talâkın Çeşitleri

Talâk ile boşanmayı çeşitli şekillerde sınıflandırmamız mümkündür. Ancak doğurduğu sonuçlara göre ele aldığımızda ise iki türdür.

Bâin Talâk

Bu tür boşanma derhal yerine getirilerek evlilik sonlandırılır [27, 25-62b-668]. Aynı zamanda ödenmesi belirtilen mehir ise, vadesi gelmiş kabul edilerek derhal ödenir [30, 65-9b-48]²⁵. Koca bunlara ek olarak, kadının iddet müddeti sürecinde nafakasını ve barınma ihtiyacını temin etmek zorundadır.

Yine iddet süresi henüz dolmayan kadının, kocası ölür ise, malına mirasçı olabilir. Fakat kadın ölür ise kocası mirasçı olamazdı. Ölümcul hasta durumunda olan koca eşini boşar ise, boşanma geçerli sayılır. Ancak miras hakkı kadının elinden alınmazdı. Çünkü boşama hakkını mirastan men' etmek amacıyla kötüye kullanılmasına izin verilmezdi.

Ric'i Talâk

Yani bir nikâha gerek duyulmadan, boşadığı karısına tekrar dönebilme imkanı veren, dönülebilir boşanma manasına gelir. İddet süresi dolmadan koca, tekrar boşadığı eşine dönebilir. Yeni bir nikah yapılmasına gerek duyulmadan evlilik devam eder. Bu tür boşanmada dikkat edilmesi gereken, üçüncü boşanma ya da büyük ayrılığın gerçekleşmemiş olmasıdır. Koca döndüğünü eşine ifade ettiği gibi, herhangi bir şey söylemeden de evlilik hayatına fiilen dönerek ric'i talâkı

²⁴ Evli kadını tehditle kocasına zorla boşatılarak alma şekline mükrehin talâkı denir.

²⁵ Bu belgede Deli Ahmed, eşi Hanife'yi talâk-ı selâse ile mahkeme huzurunda boşamıştır. Hanife'ye mehr olarak 5.000 akça, nafaka olarak ta günlük 10 akça verilmesi kararlaştırılmıştır.

gerçekleştirebilir. Bu durum bir anlamda iddet süresi içinde eşin rızasını almaya gerek duymadan, tekrar geri dönülmesi demektir. Bu durumda mehir ödemedен evliliğe bırakıldığı yerden devam edilir. Yani iddet süresi temel alındığından, eşlerden biri bu süre içerisinde ölür ise diğeri kalan mirastan pay alabilir.

Şarta ve Vadeye Bağlanan Talâk:

Boşanmanın, geciktirici bir şarta ya da vadeye bağlanmış olmasıdır. Yani şart gerçekleştiğinde veyahut vade geldiğinde boşanma hüküm niteliğinde olur. Ancak şart veya vade gelene değin evlilik aynen devam eder. İncelediğimiz kayıtlarda içki nedeniyle şartlı boşanma örnekleri bu kapsamda bulunmaktadır. Konu ile ilgili bir örnek boşanma dava metninde; bir kadın kocasının tekrar sarhoş gelmesi halinde kendisine boşanma vaadinde bulunduğunu belirtmiştir. Yani bir daha içersem talâk-ı selâse ile boş olursun dediğini ifade etmiştir. Bu sözlerine rağmen tekrar içki içmesi üzerine, kadın mahkemeye gelerek talâk-ı selâse ile şartın yerine getirilmesini talep etmiştir. Şahitler durumun belirtildiği üzere gerçekleştiğini ifade ettiklerinden dolayı, mahkeme boşanmanın gerçekleştiğine karar vermiştir [27, 25-26b-279].

Boşanmayı ifade eden irade beyanı şartsız olursa, buna “Münecciz Talâk”, vadeye bağlanırsa “Muzaf Talâk” adı verilir. Örneğin bir davada koca eşine, rûz-ı Kasım’da Karasu’da evimde bulunmazsam boş olursun demiştir. Şahitler de boşanmanın bu doğrultuda gerçekleştiğini onaylayınca, mahkeme eşleri boşamıştır [27, 25-56b-576]. Hatta geciktirici bir şarta bağlanırsa “Muallak Talâk” adını almaktadır.

4.6.4. Muhâlaa veya Hul‘

Karı ve kocanın anlaşarak evliliğe son vermeleridir. Genelde kadın boşanma talebinde bulunur, koca da bir bedel karşılığı boşanmayı kabul eder.

Muhâlaa türü boşanmada, karşılıklı boşanma kararının verilmesini sağlayan bu bedel, genelde kadının, kocası üzerinde bulunan evlenme münasebetiyle alacağı maddi bir takım haklarıdır. Eğer kadın bu haklarından kocası lehine feragat eder ise, koca da bu boşanma talebini onaylamaktadır [25, s. 52]. Nitekim bu bedel, genellikle mehir alacağı ile nafakası olmaktadır [27, 25-13a-134, 25-38a-387, 25-29a-296, 25-37a-377]. Şüphesiz kadının mehir veya nafaka üzerinde tasarruf hakkına sahip olması gerekmektedir. Çünkü akıl hastası veya reşit olmayan kadınla yapılan muhâlaa geçerli olmamaktadır [26, s. 233]. Yine vekâlet vererek taraflar muhâlaayı gerçekleştirebilir. Ancak genelde kadın ve erkeğin bizzat kadı huzurunda hazır buldukları görülmektedir.

Diğеr yandan erkek ve kadının bir bedel üzerinde anlaşarak boşanmaları, kendi maddi durumlarını bir şekilde düşünerek kabul ettiklerini göstermektedir. Ancak bu evlilik sonrası doğan, boşanma sonrası da ne olacağı belli olmayan çocukların durumu için de bir takım düzenlemeler yapılmaktadır. Yani anne veya

baba çocukların nafakasını teminat altına almak zorunda olup, tayin edilen nafaka kayıtlara geçirilmektedir. Kadın bu tür harcama ya da menfaatleri de üstlenmektedir [27, 25-88b-910]. Nitekim çocuğun nafakası, çocuğa süt vermek, çocuğun kefâletini üstlenmek, çocuğun büyütülmesi gibi konular da muhâlaaya dahil edilmektedir.

İncelediğimiz kayıtlar arasında yer alan bir davada, kadının nafaka hakkından vazgeçip sadece elbiselerini almak koşuluyla boşanmayı kabul ettiği görülmektedir. Aynı kayıta bu anlaşmaya rağmen aradan geçen süre zarfında kocanın sözünü tutmadığı, bunun üzerine de kadının babasının, haklarını talep etmek amacıyla kızı adına mahkemeye başvurduğu kayıtlara yansımıştır. Bunun üzerine koca ise, eşini boşamadığını eşyaları da veremeyeceğini mahkemeye belirtmiştir. Bu durum üzerine mahkeme şahitlerin elbiseleri vermek koşuluyla boşadığını belirtmesi üzerine kadını haklı bulmuştur [27, 25-83a-877]. Bu olay, anlaşmaya uyulmadığı durumlarda neler yapılabileceğini ortaya koyması açısından ilgi çekicidir.

4.6.5. Tefrik

Boşanma kararını mahkeme verir ise bu türe tefrik denilmektedir. Kadı, boşanma kararını verinceye kadar evlilik yükümlülükleri devam etmektedir. Talâk ve muhâlaa ile boşanmanın gerçekleşemediği durumlarda, kadının hükmü ile boşanmaya imkan veren bir boşanma türüdür.

Boşanma sebepleri mezheplere göre farklılık göstermekle birlikte başlıca dört kısma ayrılmaktadır. Sırasıyla hastalık ve kusur [27, 25-53a-529]²⁶, nafakanın temin edilmemesi, gâiblik²⁷, kötü muamele ve geçimsizliktir²⁸. Kötü muamele sonrası gerçekleşen bir boşanma örneğini kayıtlarımız arasında özetle şöyle görmekteyiz; “Oldur ki Çingene mahallesi sâkinatından Fatıma bint-i Duri Dede nâm hatun meclis-i şer’de zevci Hâcı Bayram bin Salih nâm kimesne mahzarında takrîr-i da’vâ idüb mezbûr zevcim dâimân şarab hamr idüb darb ve şetm eylemeden hâli değildir bu gece serhûş gelüb anamı şetm idüb kendimi darb idüb

26 Hastalık ve kusur iki kısma ayrılır. İlki cinsi ilişkiye girmeye engel kusur ve rahatsızlıklardır. İkincisi ise akıl hastalığı, cüzam v.b. tedavisi mümkün olmayan hastalıklardır. Yalnız evlenmeden önce bu hastalıklar görünürde var ise, kadının itirazı uygun görülmez. Evlendikten sonra bu tür bir hastalık çıktıysa, düzelme ihtimali görülüyorsa ancak boşanmayı kadı hükme bağlar.

27 Bu dava da kadın eşinin kayıp olduğunu mahkemeye iletiyor. Ayrıca kocasının kendisine nafaka da bırakmadan gittiğini belirtiyor. Bahsi geçen dava dahil olmak üzere, gâiblik iki şekilde gerçekleşir. Kocanın ölü veya diri olduğundan haberdar olunmaması ki buna mefkud denir. Diğeri evini terk edip dönmemek şeklindedir. Birçok farklı yorum ve uygulamalara rağmen kadının dört yıl kocasını bekleyip gelmezse boşanma hakkına sahip olacağı şeklinde bir hüküm geçerli sayılmıştır.

28 Evliliğin sona ermesinde bu tür bir durum boşanma nedeni olarak görülmemiştir. Ancak taraflara aile büyükleri arabuluculuk yaparak, anlaşmalarının temini yoluna gidilir. Buna rağmen düzelmezse genelde ya talâk ya da muhâlaa ile evliliğe son verilir.

boğazımı sıkub ölüm mertebesine getürdü su'âl olunsun didikde gibbe's-su'âl ve âfî'l-inkâr ve'l-istişhâd udûl-i müslîminden el-hâc Murteza el-imam ve Kıyat Mustafa Beşe ibn-i Ali ve Ömer Sipahi ibn-i Mahmud nâm kimesneler li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'i hazîran olub alâ vefki'l-mes'ûl-anh edâ-i şehâdet-i şer'iyye idüb mucibiyle hükm olundukda sonra mahalle hüddâmından Mehemmed bin el-hâc İsmail ve Mehemmed bin Abdullah nâm kimesneler Hâcı Bayram el-mezbûr muvâcehesinde li-ecli'ş-şehâde meclis-i şer'i hazîran olub hâla dahil-i mahkemedede elinde kadeh hamr olub taâma şarab hamr eylediğinde lillâhi ti' şahîdleriz şehâdet dahi ideriz deyu edây-i şehâdet-i şer'iyye idüb ba'de'l-kabûl mucibiyle kayd şud" [27, 25-36a-364] Görüldüğü üzere kadın, içki içerek küfür ve darp ettiği için kocasından şikayetçi olmuştur. Şahitler de, kadını doğrularcasına kocanın tüm bu kötü davranışlarının olduğu yönünde irade beyanında bulunmuşlardır.

4.7. Çocukların Durumu

Karasu kazasında yaşayan ailelerin sahip oldukları çocuk sayısını tespit edebilmek amacıyla tüm tereke dökümlerini tek tek inceledik. Elde ettiğimiz veriler ile toplam hanede yaşayan fert sayısını tespit etmeye çalıştık. Bunun dışında ailenin en önemli kısmını oluşturan çocukların, ebeveynlerinin ölümü veya ayrılması durumunda ortaya çıkan problemlerin çözümü konusunu irdelemeye çabaladık.

4.7.1. Çocukların Bakımı ve Terbiyesi:

Evlilik süresince anne ve baba ortaklaşa olarak çocuğun bakım ve terbiyesini üstlenmektedir. Fakat evliliğin sona ermesi ölüm veya boşanma ile bu durum ayrı bir önem ve boyut kazanmaktadır.

Toplumda çocuğun kendi başına yiyip-içip ve giyinerek sokağa çıkabilme becerisini kazanana kadar annenin himayesi altında olması kabul görmektedir. Bu ehliyete varması için öngörülen yaş, erkek veya kız olmasına göre değişmektedir.²⁹ Bu yaşa varmadan anne ölmüş ise, onun yerine annenin yakını bir kadın bu görevi üstlenir. Bahsi geçen yeteneğe ya da yaşa ulaşan çocuğu bundan itibaren baba himayesine alır. Baba çocuğu himaye etmeden önce de bir takım görevler üstlenmektedir. Çünkü çocuğun anne karnına düştüğü andan itibaren baba yükümlülük sahibi olarak görülmüştür [25, s. 55].

Tüm bunlara ilave olarak, çocuğun bakım ve terbiyesini üstlenecek her kim olursa; hür, akıllı ve bülüğ çağına gelmiş olmak zorundadır. Yine çocuğa bakmaya muktedir olacak, çocuğun sağlıklı ve iyi bir insan olarak büyütülmesini temin etmeye yetecek güvenilirlikte olması temel şarttır.

²⁹ Erkek için 7-9, kız için 9-11 yaş kabul edilmektedir.

4.7.2. Yetim Çocuklar ve Evlat Edinme:

Anne ve babadan birisinin ya da her ikisinin ölümü veyahut eşlerin boşanması gibi olumsuz durumlarda çocuğun bakımı ve masrafları sorun olmaktadır. Yani herhangi bir taraf veya her ikisi bu sorumluluğu üstlenerek çocuk için bir çözüm oluşturmaları gerekmektedir. Ancak anne ve babanın her ikisinin de olmaması gibi bir durum çocukları derinden etkilemektedir.

İslâmiyet çocuk bakımını dinî ve ahlâkî bir zorunluluk olarak görmektedir. İyi bir evlat yetiştirmenin mükafâtının da büyük olacağını ifade etmektedir. Bu nedenle de yetim kalmış çocukların evlat edinilmesi, sıkça görülen bir uygulama şekli olmuştur [28, 33-84b-761]³⁰.

Ayrıca evlat edinen kimselerin çocuk için günlük nafaka takdir ettirdikleri görülmektedir [27, 25-84a-881]³¹. Nafaka takdir ettirmezlerse yapılan masraflar bağış olarak kabul edilir ve nafaka takdir edildiğinde ise, çocuğun ailesi veya anne ve babasından biri çıkıp gelirse yapılan masraflar istenebilirdi.

Öte yandan edinilen evlada vasiyet yoluyla mal bırakılabileceği gibi miras yoluyla da verilmektedir. Yine evlatlık ile evlat edinen arasında evlenme engeli yoktur. Evlat edinen kimseden beklenen en önemli davranış, evlat edindiği çocuğa iyi bakmak ve onun iyi bir insan olmasını sağlamaya çalışmaktır³².

4.7.3. Vâsi ve Vesâyet:

İslâm fıkıhında, zor durumda olanları korumayı üstlenen kişiye vasî denilir. Koruma işine de vesâyet etme denilmektedir [16, s. 1368].

Kendilerine bakamayacak durumda olan yaşlılar için, varsa kendi çocuklarından yoksa vakıflardan nafaka bağlanması yoluna gidilirdi. Aklî dengesi olmayan bakıma muhtaç çocukların bakımını yapabilecek kimselere verilmesine de, vesâyetin yanında hadâne denilmektedir. Ancak genel olarak ölüm veya boşanma sonucu parçalanmış ailelerin ve terk edilmiş çocukların [28, 33-84b-761]³³ korunmasına yönelik bir kurum olarak vesâyet kurumu karşımıza çıkmaktadır³⁴.

Anne veya babadan birisinin ölümü üzerine vesâyet diğerine verilmektedir. Baba gönüllü olarak çocuğun bakım ve tasarrufu için bir vâsi seçer ise, buna

³⁰ Bu kayıтта, İbrahim bin Hüseyin evinin yanında kimsesiz bir çocuk bulunduğunu belirtiyor. İzin verildiği takdirde bakabileceğini ifade ediyor ve bunun üzerine mahkeme, çocuğu kendine veriyor.

³¹ Kendisine terk edilen küçük kız için günlük üçer akça nafaka ve kisve belirlenmesini mahkemeden talep ediyor. Mahkeme talebi haklı bularak nafaka ve kisveyi onaylıyor. Böylece evlat edinilmiş olup, bakımına devam ediliyor.

³² Hanefi mezhebine göre çocuğun bakımı, bakan için (genelde anne) hem bir hak hemde bir görevdir.

³³ Nadiren de olsa terk edilmiş çocuklar için de vâsi tayini mahkemece yapılmaktadır.

³⁴ Orhan Çeker, İslâm Hukukunda Çocuk, İstanbul, Rağbet Yay., 1990, s. 109-133.

“Vâsi-i Muhtar” denmektedir [29, 47-87a-635]³⁵. Kadı tarafından tayin edilenlere ise, “Vâsi-i Mansub” adı verilmektedir.

İslâm hukukuna göre atanan şahsın Müslim veya gayr-i müslim olup olmadığına, hatta dindar biri olup olmadığına itina ile bakılmaktadır. Gayr-i müslim bir çocuğa atanacak vâsi için aynı dine mensup olan biri tercih edilmektedir [29, 47-35a-234].

Ayrıca reşid olma yaşı olarak kabul gören 15 yaşına değin, vâsi gözetiminde kalan çocuk, artık âkil bâliğ sayılmakta ve şahitlerin yaşını doğrulamasıyla birlikte mahkeme, vâsiyi azl ederek kendi başına çocuğu terk eder. Aynı zamanda kendisine mirasından kalan kısmının tasarrufu da iade edilir [18, s. 129].

Âkil bâliğ olmadan vâsinin azledildiği durumlar da bulunmaktadır. Genelde vâsi, vesâyet yetkilerini iyi kullanmadığı durumlarda azlolunur. Örneğin vesâyetini üstlendiği çocuğa kalan mirası kendi çıkarları doğrultusunda harcar ise, hem görevine son verilir hem de harcadığı miktarı mahkeme kendisine ödetir. Bir sicil kaydında, Mehemmed adındaki küçük çocuğun vâsi-i mansubu olan Süleyman’da bulunan nakit ve mallarının dökümü yapıldıktan sonra, vâsiden daha faydalı bir şekilde bunları kullanması istenmiştir. Burada göreve son verme ya da zarardan söz edilmemiştir ama sorumluluğun daha iyi yerine getirilmesi hususu vurgulanmıştır [29, 47-37a-250].

4.8. Miras ve Paylaşımı

Ölen kimsenin geride bıraktığı nakit, mal veya haklara tereke denilmektedir. Tereke üzerinde yerine getirilmesi gereken bazı haklar bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla ölünün teçhiz ve tekfini, borçları, vasiyeti ve mirasçıların haklarıdır. Terekeden bu harcamalar aynı sıraya göre yapılmak zorundadır.

4.8.1. Teçhiz ve tekfin

Ölen kimsenin cenaze masraflarının kendi malından karşılanması, en uygun ve tercih olanıdır. Bu yüzden geride kalan maldan ilk olarak teçhiz ve tekfin masrafları karşılanır [25, s. 64; 29, 47-41b-277]. Tereke kayıtlarında geçen teçhiz ve tekfin masraflarının tutarları, dökümlerde değişiklikler göstermektedir. Şüphesiz maddi zenginlikle ölçülü olabileceği düşünülmüşse de, eldeki rakamlar bu tezi doğrulamamaktadır. Nitekim aynı yıla ait örnekleri değerlendirdiğimizde, terekenin zenginliği ile masraf doğru orantılı olmamaktadır [29, 47-42b-287].

4.8.2. Borçlar

Ölenin borçları genel anlamda iki grupta ele alınır. Allah’a karşı olan malî borçlar; zekât, kurban ve adak gibi borçlar olup, ödenmek üzere birisine vekâlet verilmişse ödenmek zorundadır. Aksi halde bu borç ödenmez. Kişilere karşı olan

³⁵ Bu dava da, bir baba öldüğü takdirde çocuğuna kimin bakacağını kadıya kaydettirmiştir. Bir müddet sonra baba ölünce de, vâsi-i muhtar olarak atanan şahıs bu durumu kabul ettiğini mahkeme kayıtlarına geçirmiştir.

borcu ise muhakkak ödenmelidir, vasiyet etmesine gerek yoktur [28, 33-27a-236]. Zaman zaman borçların, teşhiz ve tekfinden önce halledilmesi gerektiğine karar verildiği de olmuştur [27, 25-28a-290]³⁶. Çünkü kul hakkı kavramı, İslâm'ın üzerinde durduğu en hassas meseledir.

4.8.3. Ölüm Sonrası Yapılanlar ve Vasiyet

İnsan, tüm canlılar gibi doğar, büyür ve bir gün ölümle tanışır. Ölen kişinin cinsiyetine göre, erkek ise genelde imamlar tarafından, kadın ise tecrübeli, din eğitimi almış olan kadınlar tarafından yıkanır, kefenlenir. Cenaze, namaz vaktine değin bekler ve camiden çıkan cemaat tarafından cenaze namazı kılınır, omuzlar üstünde mezarlığa kadar taşınır. Gömülmesi için açılan mezar yerine de defnedilir [27, 25-98a-983]³⁷.

Gayr-i müslimler de, kendi dinlerinin emirleri gereği cenazelerinin defnedilmesini gerçekleştirmektedir. Onların dini yaşamlarına göre hareket etmelerini kısıtlayacak herhangi bir düzenleme bulunmadığından dolayı, her dine mensup kimse kendi dininin vecibeleri gereği cenaze töreni ifa ederdi.

Öte taraftan Müslümanlarda, teşhiz ve tekfin sonrası defnedilmesi ile mezarım sona ermektedir. Ancak bunların dışında, ölen kişinin sağlığında yerine getiremediği dini vecibelerin yapılması sağlanmaktadır³⁸. Bunların yapılması zorunlu olmadığı gibi, genelde terekelerde de görülmemektedir. Terekelerdeki harcamalardan anlaşılın, teşhiz ve tekfin, defin ve de ardından Kur'an-ı Kerim okunması [29, 47-33a-219]³⁹ için bir miktar para ayrıldığı şeklindedir.

Yine ölen kişinin bırakmış olduğu vasiyetin yerine getirilmesi de önemlidir. Sağlığında yapamadığı hayır işlerinin, öldükten sonra yapılmasını temin edebilmek amacıyla, miktarını ve verilmesini istediği yerleri belirterek vasiyet etmektedir [29, 47-33a-219]⁴⁰. Ölüm sonrası ardında kalanlar bu vasiyeti yerine getirmektedirler. Eğer getirmeğe yanaşmazlar ise, vasiyete şehâdet edenler mahkemeye başvurarak, bu vecibelerin yerine getirilmesini temin etmektedirler. Vasiyet edilen hayır işlerinin meblağı, kalan mirasın⁴¹ 1/3'ünü geçmemek koşuluyla belirlenirdi. Bazen parasal vasiyetlerin yerine köle azad edildiği de görülmektedir. Yine birinin hac masraflarının üstlenildiği de olmuştur. Elimizdeki kayıtların bir çoğunda vasiyet için ayrılan miktarları gösterir tereke kayıtları mevcuttur. Örneğin; bir terekede toplam miktar 31.257 akça iken vasiyeti için

³⁶ Bu kayıтта teşhiz ve tekfinden sonra borç için terekeden altı altun ayrılmıştır.

³⁷ Kaydedilen belgede, mezar yerinin herkesten farklı olmasını isteyen bir şahsın başvurusu görülmektedir. Belgede şahıs cami bahçesinden 10 altuna yer satın aldığını kadıya kaydettirmiştir.

³⁸ Bu vecibeleri; kılmadığı namazlar, tutmadığı oruçlar ve ettiği yeminlerdir.

³⁹ Terekede Kur'an-ı Kerim okunması için 500 akça ayrılmıştır.

⁴⁰ Terekede vakfa tamir için 500 akça bırakılmıştır.

⁴¹ Teşhiz ve tekfin ile borçlardan sonraki kısımdır.

3.000 akça ayrıldığı görülmektedir [29, 47-49b-332]. Bu durum kabaca toplam mirasın 1/10'una isabet etmektedir. Ancak vasiyet 1/3'ü aşar ise mirasçı ve/veya mirasçılardan rızası alınarak vasiyet yerine getirilmektedir. Mirasçı ve/veya mirasçılar yok ise, geride kalan tüm mallar vasiyeti gereği harcanmaktadır.

4.8.4. Mirasçılardan hakları

Teçhiz ve tekfin, borçlar ve vasiyet gereği yapılan harcamalar sonunda, terekeden kalan mallar mirasçılardan hakkıdır. Kalan borcun mesuliyetinin kimde olduğu konusu hukukçulara göre tartışma konusudur. Ama borca terekeden muhatap olup, mirasçılardan da hukuki sorumluluklarının tereke ile sınırlı olduğu ilkesi kabul görmüştür. Mirasçılardan miras reddedemezler, miras kabul etmek zorundadırlar. Miras kimlerin pay alacağı konusunda da, paylarının oranı belirlenmiş 11 kesimin olduğu görülmektedir. Bunlar: koca, karı, baba, babanın babası veya onun babası, kız, oğlunun kızı, ana-baba bir kız kardeş, baba bir kız kardeş, anne bir kız kardeş, anne, anne veya babanın annesidir. Diğer mirasçı grubu ise asebe denilen araya kadın girmemiş akrabalarıdır. Bir başkası da zevi'l-erhâm grubudur [42, s. 354-355].

Ölen kişinin hiçbir mirasçısı olmadığı durumda her zaman, “... miras mirî tarafına zabt olunmak lâzım gelüb Emin Sultani Ahmed Ağa yedine teslim olduğu kayd şud” şeklinde ifade olunarak devlete devredilmektedir [28, 33-20b-165].

KAYNAKLAR

1. *Ağat Nurettin*. Altın Ordu (Cûcioğulları) Paraları Kataloğu (1250 - 1502). İstanbul, 1976. 184 s.
2. *Ahmet Cevdet Paşa*. Kırım ve Kafkas Tarihçesi / Haz. Ahmet Özyayın // Emel. Sayı: 221. Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997. S. 9-30.
3. *Akdağ Mustafa*. Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi. C. 2. İstanbul, 1979. 348 s.
4. *Akpınarlı H. Feriha*. Kırım El Sanatlarının Dünü Ve Bugünü. Atatürk Yüksek Kurumu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2004. 327 s.
5. *Baron De Tott*. Memoirs of Baron de Tott. Containing the state of the Turkish Empire and the Crimea, during the late war with Russia : with numerous anecdotes, facts, and observations, on the manners and customs of the Turks and Tartars. Vol. 2. London, 1786. 526 P.
6. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)*. Mühimme Defteri. C. 43 (No: 188), Sıra No: 167, Sahife : 82 Tar 5 CA 988.
7. *Belin M.* Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi / Çev., Oğuz Ceylan. Ankara: Gündoğan Yay., 1999.
8. *Bilmen Ömer Nasuhi*. Hukuk-ı İslâmiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu. C. II. İstanbul: Bilmen Yay, 1968. S. 115-152.
9. *Bronevskiy M.* Kırım / Çev, Kemal Ortaylı. Ankara: Ege Matbaası, 1970.

10. *Bilgeseven Amiran Kurtkan*. Genel Sosyoloji. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1986. XVI + 360 s.
11. *By A Lady (Andrew Neilson)*. The Crimea: Its Towns Inhabitants and Social Customs. London: Printed At The "Christian Times" Office, 1855.
12. *Clarke Edward Daniel*. L. L. D. Travels in Various Countries of Europe, Asia, And Africa. Part I (Russia, Tartary, Turkey). Philadelphia: Arno Pres&The New York Times, 1816. 575 P.
13. *Çetin Osman*. Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı. İstanbul: Marifet Yay, 1981. 208 s.
14. *Çetin Osman*. Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri Ve Sosyal Sonuçları (1472-1909). Ankara: T.T.K.Yay., 1994. 122 s.
15. *Çiçek Kemal, Saydam Abdullah*. Kıbrıstan Kafkasyaya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet. Trabzon: Derya Kitapevi, 1998. 420 s.
16. *Devellioğlu Ferit*. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. 8 Bsk. Ankara: Aydın Kitapevi, 1988.
17. *Erim Nihat*. Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri. C. I. Ankara: Ankara Üniv. Hukuk Fak. Yay, 1953. 708 s.
18. *Erten Hayri*. Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y. Y. İlk Yarısı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay, 2001. 221 s.
19. *Eryılmaz Bilal*. Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi. 2 Bsk. İstanbul: Risale Yay., 1996. 240 s.
20. *Göçer Lütfi*. XVI ve XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Me-selesi ve Hububattan Alınan Vergiler. İstanbul: İstanbul Üniv. İktisat Fak. Yay, 1964. VII + 231 s.
21. *Gözyayın Ethem Fevzi*. Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri. İstanbul: Vakıf Matbaası, 1948. 111 s.
22. *İhsanoğlu Ekmeleddin*. Osmanlı Devleti Tarihi. C. I. İstanbul: Feza Gazetecilik, 1999. 484 s.
23. *İnalcık Halil*. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi. C. I. 1300-1600 / Çev. Halil Berktaş. İstanbul: Eren yay, 2000. s. 496.
24. *İnalcık Halil*. Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları. İncelemeler. 2 bsk. İstanbul: Eren Yay, 1996. 466 s.
25. *İpcioğlu Mehmet*. Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi. Ankara: Nobel Yay, 2001.
26. İslâm Araştırmaları Merkezi. İlmihal II. İslâm ve Toplum. II. Bsk. İstanbul: Diyanet İşleri Bşk. Yay, 1999. 570 s.
27. Karasu Şer'iyye Sicilleri, 25.
28. Karasu Şer'iyye Sicilleri, 33.
29. Karasu Şer'iyye Sicilleri, 47.
30. Karasu Şer'iyye Sicilleri, 65.
31. *Karpat Kemal*. Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri / Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003. 338 s.

32. *Kırımlı Hakan*. Karasubazar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. C. 24. İstanbul, 2001. S. 472–473.
33. *Kırımlı Hakan*. Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçü. www.kirimdernegi.org.tr/sayfa.asp?is=457'de sayfa 2.
34. *Kırımlı Hakan*. Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri. Ankara, 2012. 676 s.
35. Kur'ân-ı Kerim.
36. *Mantra, Robert*. XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat. Eren Yay / Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul, 1991. 257 s.
37. *Ortaylı İlber*. Osmanlı Toplumunda Aile. 2. bsk. İstanbul: Pan Yay., 2001. 240 s.
38. *Özel Ahmet*. İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler Ve Ülke Kavramı. İstanbul: İklim Yay, 1982. s. 200.
39. *Öztürk Yücel*. Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2000. XXXIV + 570 s.
40. *Sami Şemseddin*. Kâmûs-ı Türkî. 7. Bsk. İstanbul: Alfa Yay., 1999.
41. *Saydam Abdullah*. Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskan Siyaseti (1856-1876). Osmanlı. C. IV, Ankara, 1999.
42. *Schacht Joseph*. Miras. İ. A. C. 8. Eskişehir, 1997. S. 354–355.
43. *Schacht Joseph*. Nikâh. İ. A. C. 9. Eskişehir, 1997. S. 258–259.
44. *Sroeçkovskiy V. E.* Muhammed Geray Han ve Vasalları “Kırım Tarihi”/ Çev. Kemal Ortaylı. İstanbul: Su Yay., 1979. 216 s.
45. *Tabakoğlu Ahmet*. Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi. İstanbul: Dergay Yay., 1985. 384 s.
46. *Tabakoğlu Ahmet*. Türk İktisat Tarihi. 3. Bsk. İstanbul: Dergay Yay., 1997.
47. *Üçok Çoşkun, Mumcu Ahmet, Bozkurt Gülnihal*. Türk Hukuk Tarihi. 10 Bsk. Ankara: Savaş Yay., 2002. XVII + 358 s.
48. *Ülküsal Müstecib*. Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını). İstanbul: Baha Mat., 1980.
49. *Willams Brian Glyn*. The Crimean Tatars: The Diaspora Experience And The Forging Of A Nation. Leiden, 2001. 520 s.

Yazar hakkında: Nuri Kavak – Prof. Dr., Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi F4 Blok Tarih Bölümü 26480 Meşelik Kampüsü / Eskişehir); nkavak1453@hotmail.com

Социально-экономическая жизнь в Карасувском кадилике

Нури Кавак

(Университет Османгази)

Аннотация. Кадаскерские тетради (Şer'iyeye Sicilleri) – являются ценными, но при этом малоизученными материалами по истории Крымского ханства. На основе исторических источников была проанализирована социально-экономическая жизнь в Карасувском кадилике. В работе рассматривается этнический и религиозный состав населения, основные аспекты семейной жизни (никях, многоженство, развод, воспитание детей, наследство и т.д.). Большое внимание уделяется правам мужчины и женщины в семейных отношениях.

Ключевые слова. Карасу, Кадаскерские тетради, Источник, Османская Империя, Крымское ханство, Черное море, Население, Общественная жизнь, Ислам.

Для цитирования: *Кавак Н.* Социально-экономическая жизнь в Карасувском кадилике // Крымское историческое обозрение. 2019. № 2. С. 8–42. DOI: 10.22378/kio.2019.2.8-42

Сведения об авторе. Нури Кавак – доктор философии, профессор отделения истории факультета естественных наук и филологии Университета Османгази (Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi F4 Blok Tarih Bölümü 26480 Meşelik Kampüsü / Eskişehir); nkavak1453@hotmail.com

Socio-economic ways of life in Karasu Kadilik

Nuri Kavak

(Osmangazi University)

Abstract. Kadiasker notebooks are precious but not sufficiently studied materials on history of the Crimean Khanate. On the basis of historical sources were analyzed socio-economic ways of life in Karasu Kadilik. Ethnic and religious structure of population, principal aspects of family life (nikyah–wedding, polygamy, divorce, upbringing of children, legacy and etc.) are considered there. Great attention is paid to the rights of a man and a woman in the family relations.

Keywords: Karasu, Kadiasker notebooks, source, Ottoman Empire, Crimean Khanate, Black Sea, population, social life, Islam.

For citation: Kavak N. Karasu Kazası'nda sosyo-ekonomik hayat (I). Krymskoe istoricheskoe obozrenie=*Crimean Historical Review*. 2019, no. 2, pp. 8–42. DOI: 10.22378/kio.2019.2.8-42

REFERENCES

1. Ağat Nurettin. *Altın Ordu (Cücioğulları) Paraları Kataloğu (1250-1502)* [Catalogue of gold coins]. İstanbul, 1976. 184 p.
2. Ahmet Cevdet Paşa. *Kırım ve Kafkas Tarihçesi* [The history of the Crimea and the Caucasus]. Compiler Ahmet Özeydin. *Emel* [Aspiration], no: 221. Ankara, Temmuz-Ağustos, 1997. Pp. 9–30.
3. Akdağ Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi* [Economic and social history of Turkey]. Part. 2. İstanbul, 1979. 348 p.
4. Akpınarlı H. Feriha. *Kırım El Sanatlarının Dünü Ve Bugünü. Atatürk Yüksek Kurumu* [Past and present of the Crimean crafts]. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay., 2004. 327 p.
5. Baron De Tott. *Memoirs of Baron de Tott. Containing the state of the Turkish Empire and the Crimea, during the late war with Russia : with numerous anecdotes, facts, and observations, on the manners and customs of the Turks and Tartars.* Vol. 2. London, 1786. 526 p.
6. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). *Mühimme Defteri* [The registers of important Affairs], Part. 43, (No: 188), No: 167, 82 p.
7. Belin M. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi* [Economic history of the Ottoman Empire]. Translator Oğuz Ceylan. Ankara: Gündoğan Yay., 1999.
8. Bilmen Ömer Nahuhi. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Islahat-ı Fıkhiyye Kamusu* [Guide to Islamic law and fiqh]. Part II. İstanbul: Bilmen Yay., 1968. Pp. 115–152.
9. Bronevskiy M. *Kırım* [Crimea]. Translator Kemal Ortaylı. Ankara: Ege Matbaası, 1970.
10. Bilgeseven Amiran Kurtkan. *Genel Sosyoloji* [General sociology]. İstanbul: Filiz Kitapevi, 1986. XVI + 360 p.
11. By A Lady (Andrew Neilson). *The Crimea: Its Towns Inhabitants and Social Customs.* London: Printed At The “Christian Times” Office, 1855.
12. Clarke Edward Daniel. L. L. D. *Travels in Various Countries of Europe, Asia, and Africa. Part I (Russia, Tartary, Turkey).* Philadelphia: Arno Press & The New York Times, 1816. 575 p.
13. Çetin Osman. *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı* [Seljuk institutions and the spread of Islam in Anatolia]. İstanbul: Marifet Yay., 1981. 208 p.
14. Çetin Osman. *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri Ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)* [Social movements and social consequences in Bursa based on the materials of registers]. Ankara: T.T.K.Yay., 1994. 122 p.

15. Çiçek Kemal, Saydam Abdullah. *Kıbrıstan Kafkasyaya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet* [From Cyprus to the Caucasus: politics, justice and population in the Ottoman world]. Trabzon: Derya Kitapevi, 1998. 420 p.
16. Devellioğlu Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* [Ottoman-Turkish encyclopedic dictionary]. 8 Edition. Ankara: Aydın Kitapevi, 1988.
17. Erim Nihat. *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri* [Texts on international law and political history]. Part I. Ankara: Ankara Ün. Hukuk Fak. Yay., 1953. 708 p.
18. Erten Hayri. *Konya Şer 'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y. Y. İlk Yarısı)* [Socio-economic and cultural structure of the family based on the judicial registers of Konya]. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 2001. 221 p.
19. Eryılmaz Bilal. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi* [Management of non-Muslim entities in the Ottoman state]. 2 edition. İstanbul: Risale Yay., 1996. 240 p.
20. Göçer Lütfi. *XVI ve XVII Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler* [Grain and taxes taken from them in the Ottoman Empire in the XVI and XVII centuries]. İstanbul: İstanbul Ün. İktisat Fak. Yay., 1964. VII + 231 p.
21. Gözaydın Ethem Fevzi. *Kırım, Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri* [Crimea, resettlement and migration of the Crimean Turks]. İstanbul: Vakıf Matbaası, 1948. 111 p.
22. İhsanoğlu Ekmeleddin. *Osmanlı Devleti Tarihi* [The history of the Ottoman Empire]. Part I. İstanbul: Feza Gazetecilik, 1999. 484 p.
23. İnalçık Halil. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi* [Economic and social history of the Ottoman Empire]. Part I. 1300-1600ю Translator Halil Berktaş. İstanbul: Eren yay., 2000. 496 p.
24. İnalçık Halil. *Toplum ve Ekonomi Üzerine Arşiv Çalışmaları. İncelemeler* [Research on society and Economics]. 2 Edition. İstanbul: Eren Yay., 1996. 466 p.
25. İpcioğlu Mehmet. *Konya Şer'iyye Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi* [The Ottoman family on the materials of the judicial registers of Konya]. Ankara: Nobel Yay., 2001.
26. *İslâm Araştırmaları Merkezi. İlmihal II. İslâm ve Toplum* [Catechism. Islam and society]. II edition. İstanbul: Diyanet İşleri Bşk. Yay., 1999. 570 p.
27. *Karasu Şer 'iyye Sicilleri* [The court register of Karasu], 25.
28. *Karasu Şer 'iyye Sicilleri* [The court register of Karasu], 33.
29. *Karasu Şer 'iyye Sicilleri* [The court register of Karasu], 47.
30. *Karasu Şer 'iyye Sicilleri* [The court register of Karasu], 65.
31. Karpat Kemal. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri* [Demographic and social characteristics of the Ottoman population (1830-1914)]. Translator Bahar Tırnakçı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003. 338 p.
32. Kırımlı Hakan. *Karasubazar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* [Islamic Encyclopedia]. Part 24. İstanbul, 2001. Pp. 472-473.

33. Kırımlı Hakan. *Kırım'dan Türkiye'ye Kırım Tatar Göçü* [The migration of the Crimean Tatars from the Crimea to Turkey]. www.kirimderneği.org.tr/sayfa.asp?is=457'de sayfa 2.
34. Kırımlı Hakan. *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Köy Yerleşimleri* [Location of the Crimean Tatar and Nogai villages in Turkey]. Ankara, 2012. 676 p.
35. *Kur'ân-ı Kerim* [Koran].
36. Mantran Robert. *XVI ve XVII Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat. Eren Yay* [Daily life in Istanbul in the XVI and XVII centuries]. Translator – Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul, 1991. 257 p.
37. Ortaylı İlber. *Osmanlı Toplumunda Aile* [Family in Ottoman society]. 2 edition. İstanbul: Pan Yay., 2001. 240 p.
38. Özel Ahmet. *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler Ve Ülke Kavramı* [International relations in Islamic law and the concept of the state]. İstanbul: İklim Yay., 1982. p. 200.
39. Öztürk Yücel. *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe (1475-1600)* [Kafa during the Ottoman rule]. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, 2000. XXXIV + 570 p.
40. Sami Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. 7 edition. İstanbul: Alfa Yay., 1999.
41. Saydam Abdullah. *Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskan Siyaseti (1856-1876)* [Policy of settlement of the Ottoman Empire and migration from the Crimea and Caucasus]. Part IV. Ankara, 1999.
42. Schacht Joseph. Miras. İ. A. C. 8. Eskişehir, 1997. Pp. 354–355.
43. Schacht Joseph. Nikâh. İ. A. C. 9. Eskişehir, 1997. Pp. 258–259.
44. Sroekovskiy V. E. *Muhammed Geray Han ve Vasalları "Kırım Tarihi"* [Muhammad Giray and his vassals]. Translator– Kemal Ortaylı. İstanbul: Su Yay., 1979. 216 p.
45. Tabakoğlu Ahmet. *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi* [Ottoman finances during the crisis]. İstanbul: Dergay Yay., 1985. 384 p.
46. Tabakoğlu Ahmet. *Türk İktisat Tarihi* [History of Turkish economy]. 3 edition. İstanbul: Dergay Yay., 1997.
47. Üçok Çoşkun, Mumcu Ahmet, Bozkurt Gülnihal. *Türk Hukuk Tarihi* [History of Turkish law]. 10 edition. Ankara: Savaş Yay., 2002. XVII + 358 p.
48. Ülküsal Müstecib. *Kırım Türk Tatarları (Dünü-Bugünü-Yarını)* [Crimean Turks (Crimean Tatars)]. İstanbul: Baha Mat., 1980.
49. Willams Brian Glyn. *The Crimean Tatars: The Diaspora Experience And The Forging Of A Nation*. Leiden, 2001. 520 p.

About the author: Nuri Kavak – Dr. Sci (Philosophy), Professor at the Department of history, Faculty of natural sciences and philology of the Osmangazi University. (Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi F4 Blok Tarih Bölümü 26480 Meşelik Kampüsü/Eskişehir); nkavak1453@hotmail.com